

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi Tanszék

Szakedolgozat

A *-d* képző a régi magyar személynevekben

Készítette:
Mozga Evelin Ildikó
V. magyar – IV. pedagógia

Témavezető:
Dr. Hoffmann István

Debrecen
2009

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	4
2. A magyar személynevek kialakulásának történeti áttekintése	6
3. A régi magyar névadás változatai	7
4. A képzős személynevek	8
5. A nevekhez kapcsolódó képzők csoportosítása	8
6. A <i>-d</i> képző története és előfordulásai	11
7. A <i>-d</i> képzőt tartalmazó nevek adattára	14
8. Állatnevekből alakult személynevek.....	24
8.1. Agár	25
8.2. Béka.....	28
8.3. Bogár	30
8.4. Csiga.....	33
8.5. Csuka.....	34
8.6. Gebe	36
8.7. Hal	37
8.8. Keselyű.....	39
8.9. Őz	41
8.10. Réce	43
9. Növénynevekből alakult személynevek.....	45
9.1. Árpa.....	46
9.2. Bors vagy Borsó?	48
9.3. Búza.....	53
9.4. Mag.....	57

9.5. Makk.....	61
9.6. Som.....	63
9.7. Szil.....	65
9.8. Zab.....	66
Összegzés	68
Szakirodalom.....	71

1. Bevezetés

Dolgozatomban a régi magyar személynveken előforduló *-d* személynév-képzővel kívánok foglalkozni.

Mivel a dolgozatom témája a személynévképzés, éppen ezért elengedhetetlennek tartom, hogy maguknak a képzett alakoknak a lehetséges előfordulását, gyakoriságát vizsgáljam, valamint, hogy részletes áttekintést adjak a *-d* személynévképző életéről, jelentésbeli alakulásáról. A vizsgálat megkezdése előtt fontosnak tartom a különböző alapfogalmak tisztázását, rámutatva az egyes problémákra, ezenkívül rövid történeti áttekintést kívánok adni a régi magyar személynévadás gyakorlatáról.

Amikor a személynévadást történeti szempontból vizsgáljuk, akkor nemcsak az időbeli változásokat kell figyelembe venni, hanem a névanyagnak társadalmi osztályonként, rétegenként, továbbá területenként való megoszlását is. Ezen kívül szem előtt kell azt is tartani, hogy egy-egy ember neve élete során megváltozhat. Mindezek mellett fontos szempont még, hogy a személynév használata nagymértékben divatkérdés, így a divat áramlása, illetve hullámozása jelentősen befolyásolja a személynév alakulását (BÁRCZI 1958: 126–127).

A *-d* képzős személynév gyűjtéséhez, rendszerezéséhez forrásul FEHÉRTÓI KATALIN Árpád-kori személynévtára (2004: 867–894) szolgált, ezenkívül felhasználtam még más szótáraknak a személynévhez kapcsolódó anyagát is, így például a különféle nyelvtörténeti szótárakat, földrajzi nevek szótárait és más névszótárakat.

A nevek gyűjtése folyamán az elsődleges problémát az okozta, hogy hogyan állapítsam meg az egyes személynévekről, hogy a rajtuk szereplő *-d* valóban képzőként van-e jelen. Arra jutottam, hogy az adattáramba csak azok a nevek kerülhetnek be, amelyek az Árpád-kori személynévtárban *-d* képzős és képző nélküli alapalakban is előfordultak. Ezen kikötés alapján a több mint 15000 személynévet tartalmazó szótár anyagát tovább szűkíthettem, és a látszólag 1354 *-d*-re végződő névből csupán mintegy 300 nevet vehettem fel a *-d* képzősek közé.

Munkám során törekedtem arra, hogy minél több szempontból foglalkozhassak a *-d* személynévképző szerepével, gyakoriságával, időbeliségével az egyes neveken, éppen ezért a névállományom további szűkítést igényelt. Mivel a köznevekből alakult személynévvel már számos neves nyelvészünk foglalkozott, így én is ezen névcsoportot választottam vizsgálatom célcsoportjává. Ezen belül is az állat- és növénynevekből alakult *-d* képzős személynévvel foglalkoztam tüzetesebben.

Az egyes szócikkek elemzése során vizsgáltam magának az állat- és növény-névnek az etimológiai hátterét, a *-d* képző nélküli alapalakok számát, személynévi, illetve más tulajdonnévi voltát, megjelenési idejét, és ezen ismeretek birtokában vontam le a következtetéseimet a nevek *-d* képzős változatairól. A vizsgálódásaim eredményét dolgozatom legvégén összegzem.

2. A magyar személynevek kialakulásának történeti áttekintése

A régi magyar névadásban BENKŐ LORÁND négy nagy korszakot különített el (BENKŐ: 1949). Az első a magyar őstársadalom kora, mely a X. század végéig tart. A második a korai feudalizmus kora, mely a XI–XII. század időszakára jellemző. A harmadik a feudalizmus teljes kibontakozásának a kora, a XIII. századtól egészen a XIV. századig. A negyedik pedig a késői feudalizmus kora, mely a XIV. század utáni időszakot öleli fel.

Az első korszakban a társadalmi együttélés szervezetei a nagycsalád, a nemzetség és a törzsszervezet. Erről a korról nagyon kevés írásos emlékünks van, azt azonban tudjuk, hogy itt a nevek adása még csak a megszólítás, a kollektív érintkezés céljából történt. Kizárólag egyelemű nevek fordultak elő, s azok legnagyobb része finnugor, illetve magyar eredetű közszókból alakult. A honfoglalás idejében, valamint ezt az időszakot követően egészen a XIV. századig a magyarság még csak egyelemű neveket használt. Az egyelemű név a névadásnak egy egyszerűbb, kezdetlegesebb formája.

A második korszak jelentős gazdasági változása volt, hogy a magyarság áttért a földművelésre, valamint azzal, hogy felvette a kereszténységet, fontos művelődési hatás alá került. A kereszténység felvételével új névanyag került forgalomba, hiszen gyakran kaptak a személyek bibliai vagy szent-, illetve vértanúnevet, a korai századokban pedig meglepően gyakran ószövetségi nevet. Ebben a korban már meg lett volna a lehetőség arra, hogy kialakuljon a kettős névrendszer, de erre még ekkor nem volt szükség, hiszen e nemzetségek még nem bomlottak szét kis családokra, hanem nemzetségi birtokközösségekben éltek. Az egyházi eredetű nevek mellett idegen, német és szláv, majd francia nevek is meghonosodtak.

A XII–XIV. században a hűbéri rendszer bontakozik ki, majd pedig egy erősen rétegzett osztálytársadalom alakul ki. A földtulajdon kiscsaládi birtokká válik, és a magánbirtok öröklődésének jogszabályai is kikristályosodnak, így a birtokos osztályban az öröklés szempontjából fontos lesz, hogy a család összetartozását külső jelekkel is igazolják. Legfőképp ez tekinthető indoknak, hogy az egyéni név mellé egy második név, vezeték-, illetve családnév kialakult. Eleinte csak az oklevelezési gyakorlatban jelenik meg, de ott már a XIII. századtól kezdve, később azonban már a mindennapi használatban is elterjed a kettős elemű név. A jobbágynevek kételeműsége később alakul ki, azonban a XV. században már túlnyomó többségben kételemű nevet használnak. A XVI. században nem ritka a névváltozás vagy akár a háromelemű nevek előfordulása. A XVII–XVIII. században minden társadalmi csoportban mindinkább rögzítődnek a ne-

vek, a XIX. században pedig a névmagyarosítás gyakran új típusú vezetékneveket is teremt (BENKŐ 1949: 1–24).

3. A régi magyar névadás változatai

A névtípusok keletkezése alapulhat babonás népi, ősvallási hiedelmen, mely szerint a betegséget okozó ártó szellem keresi a gyermeket, és ha megtalálja, akkor hatalmába keríti. Ezért a szellem megtévesztésére gyakran adtak a fenyegetett személynek olyan nevet, melynek az a jelentése, hogy: nincs, nem létezik. Régi hitvilágunk elképzeléseiből magyarázhatók a totemisztikus nevek. A társas életben előforduló humor következményei a gúnynevek (BÁRCZI 1958: 127–129).

Ezeken kívül fontos megemlíteni a munkára utaló, valamint az egyén osztályhelyzetére, vagy külső tulajdonságaira utaló neveket. Az ilyen típusú nevek mellett egyre gyakoribbá váltak a keresztségben kapott nevek. A keresztnevek természetesen nemcsak teljesebb, hivatalosabb alakjukban éltek, hanem a közhasználatban legtöbbször becéző, rövidített, kicsinyítő képzős formában (BENKŐ 1967: 378–384).

A neveket megkülönböztethetjük az alapján is, hogy belső keletkezésűek, vagy pedig idegenből kölcsönöztük őket. A belső keletkezésű nevek olyan nevek, melyek a nyelvben használatos közszóból váltak tulajdonnévvé. Idegen eredetű névnek csak azt nevezhetjük, amelyet mint személynevet vettünk át, tehát a név az átadó nyelvben is személynévi szerepet tölt be (BÁRCZI 1958: 127–129).

4. A képzős személynevek

Miután fölvezéltem a magyar személynévadás fejlődését a legrégebbi írásos emlékektől a családnevek kialakulásának koráig, szeretnék részletesebben foglalkozni a személynevek egy szűkebb csoportjával, a képzős nevekkal.

Az ősmagyar és a korai ómagyar korban a személynévképzés és a becézés funkciója nem vált szét. Az egyelemű névadás idején a képzőknek elsődlegesen az volt a szerepük, hogy a közsavakból tulajdonneveket alakítsanak ki, és majd legfeljebb ehhez társult a becézés egy-egy formája. A képzett személyneveknek azonosító funkciójuk volt, ezt bizonyítják az azonos alapszóból különféle formánsokkal létrejött nevek (*Szemcse: Szeme: Szemő: Szemse: Szemte* stb.), amelyek más-más személy megnevezésére szolgáltak, nem pedig szinonímaként alkalmazták őket. A személynevek alkotásában jobban érvényesülhetett a beszélők fantáziája, nyelvi leleménye, kreativitása, így nem véletlen, hogy számos elemi képzőnkön kívül mindig újabb és újabb képzőbokok jelennek meg személynévképző funkcióban. A képzett nevek hangalakja egyre színesebb és ötletesebb lett: csak ebben a részrendszerben fogadhatók el az olyan alakok, amelyekben a képzők nem illeszkednek (*Cseperka, Szinta, Esztera*), valamint itt gyakrabban előfordulnak csonka tövű alakok is, mint a közneveknél.

Gyakran kapcsolódtak képzők a nagy mennyiségben beáramló idegen eredetű nevekhez is, így az idegen nevek könnyebben besimultak a magyar névrendszerbe.

A személynévképzők becéző funkciója a kételemű névadás megjelenésével, tehát a kései ómagyar kortól erősödik meg (SZEGFŰ 1991: 250).

Ezek után rátérek azokra a konkrét képzőkre, amelyek az ősmagyar és a korai ómagyar korban személynévképzőként működhettek.

5. A nevekhez kapcsolódó képzők csoportosítása

Számos öröklött egyelemű képzőnk van (SZEGFŰ 1991: 251–253).

Az *-a/-e* valószínűleg már az ősmagyar korban is gyakran használt személynévképzők voltak. Ebben az időszakban keletkezett az ősi közsavakból létrejött nevek nagy része: TÖ.: *Hozoga, Jege, Voca*; de itt kell megemlíteni a számnévi alapszóból keletkezett neveket is: DömAd.: *Vta*; TÖ.: *Nege, Thyze, Hota*; de

ezek a képzők gyakran kapcsolódtak idegen eredetű nevekhez, főként azok meg-
rövidült formáihoz: DömAd.: *Bene, File, Sebe*; és csak ritkán fordult az elő,
hogy teljes névhez kapcsolódtak: 1202-1203 k.: *Filupa*; 1249: *Ezthera*; 1248:
Symona.

A *-d(~/-t)* képző hasonló gyakorisággal és formákban fordult elő, mint az elő-
zőek, így megtaláljuk a korai nyelvemlékekben a közszóból alakult személyne-
vekben: DömAd.: *Fugdí, Mogdí, Muncadi, Wadadí*; de megjelenik az idegen
eredetű nevek rövidült és teljes alakján is: 1131: *Samudi*; DömAd.: *Benedí,
Budetí, Iacudí, Antuald, Iuandí, Mihaldí*.

A *-k* képző neveken viszonylag ritkán bukkan föl, és akkor is inkább idegen
eredetű nevek rövidült változatához járult: DömAd.: *Dumku, Zolku*; teljes név-
hez csak ritkán kapcsolódik: 1247: *Iwanc*; 1298: *Andork*; magyar alapszavakon
alig fordul elő: 1237-1240: *Ekeshc, Hetenc*.

Néhány személynév őrzi az *-n ~ -ny* személynévképző alakját, de ezek több-
nyire idegen vagy ismeretlen eredetű nevek rövidült alakjához kapcsolódtak:
DömAd.: *Beken*; 1202-1203 k.: *Bodon, Dumon*.

Az *-ó/-ő* produktivitása személynévképzőként az ősmagyar korra nyúlhat
vissza, ezt számos ősi eredetű közszóból keletkezett személynév bizonyítja:
1237: *Scemov, Botou*; 1325: *Magou*; de gyakran kapcsolódtak idegen eredetű
nevek rövidült alakjához is: DömAd.: *Iacou, Morau*; 1171: *Micou, Vido*; 1270:
Gereu.

Az *-r* is gyakran előfordult személynévképzőként, de ez csak főként ősi vagy
belső keletkezésű alapszavakhoz járult: DömAd.: *Cimor, Dubur*; TÖ.: *Gengur*;
VárReg.: *Chichur*; 1220 k.: *Habur*; 1237: *Bugur*.

Az egyik leggyakrabban használt személynévképző az *-s* képző lehetett az
ősmagyar korban. A közszoí alapszavú személynevek esetében csaknem lehetet-
len eldönteni, hogy az *-s* képzős származékszó közszóként alakult-e, és később
váltott kategóriát, vagy már tulajdonnévként született: DömAd.: *Elus, Munos,
Nulos*; 1171: *Hugus*. Idegen eredetű alapszavakon egyértelmű a személynévkép-
ző funkció: DömAd.: *Benus, Beris*; 1243: *Maris*; 1293: *Kothus*. Az *-us* végződésű
idegen eredetű teljes nevek: DömAd.: *Iwanus*; TÖ.: *Mortunus*; stb. nem so-
rolhatók a magyarban létrejött képzett nevek közé; ezek eredeti latin alakjukat
őrzik. Az ősmagyar korban az *-s* képző változatából önállósult a *-cs* képző, mely
nagyon gyakran látott el személynévképző funkciót. Már az ősmagyar korban
létrejöhettek *-cs* képzős személynevek ősi eredetű alapszavakból: DömAd.:
Magici; TÖ.: *Zemchi*; 1273 k.: *Leanch*; idegen eredetű nevek rövidült változatá-
hoz kapcsolódva: TÖ.: *Benechy, Petch*; 1269: *Bench*; teljes névhez járulva csak
ritkán fordul elő, de azért találunk néhány példát: TÖ.: *Joanchi*; 1226 e.:
Iwanch. A korai ómagyar kor után a *-cs* képző személynevek alkotásában már
nem produktív. Az *-s* és a *-cs* képző megjelenésével LŐRINCZY ÉVA foglalkozott

bővebben, aki összegyűjtötte az ómagyar kori névanyagot, valamint képző- és névrendszertani vizsgálódásokat végzett (LŐRINCZY 1962).

A *-csa/-cse* képzőbokor a *-cs* képzőhöz hasonló helyzetekben fordult elő már egészen az ősmagyar kortól, de ez a képzőbokor az ómagyar kor után is eleven személynévképző marad. Megjelenik ősi eredetű közszavakból létrejött személynéveken: TÖ.: *Feuche, Fiacha*; 1237: *Scimche*; 1282: *Magycha*; jövevénynevek rövidült változatához kapcsolódva: 1152: *Damacham*; TÖ.: *Eguche*; 1245: *Bnecha*; 1258: *Pouche*; 1275: *Ancha*; teljes alakú néven alig fordul elő: 1238: *Iwanche*.

A *-ka/-ke* képzőbokorról a korai ómagyar kori adatok alapján azt mondhatjuk el, hogy ekkor még nem olyan gyakori, mint a többi képző, de produktivitása a későbbiekben megerősödik. Előfordul ősi eredetű közszavakból alakult neveken: DömAd.: *Hoduca*; 1228: *Cheperke*; 1262: *Hugka*; idegen eredetű neveken is gyakran megjelenik, mind a rövidült, mind a teljes alakhoz kapcsolódva: 1237: *Benka*; 1247: *Pouka*; 1252: *Gurka*; 1221: *Iwanka*; 1276: *Martinca*; 1292-1297: *Peturke*.

Az egyik legáltalánosabban használt személynévképző, mind az ősmagyar, mind az ómagyar korban a *-sa/-se* képzőbokor volt; azonban a későbbiekben már nem produktív személynévképző. Ritkán fordul elő ősi eredetű közszavakon: TÖ.: *Zemse*; ennél sokkal gyakoribb idegen nevek rövidült változatához kapcsolódva: DömAd.: *Babísa, Petuse*; TÖ.: *Bense, Micse, Leusa*; teljes alakú néven alig fordul elő: *Jacobsa*.

A *-ta/-te* képzőbokor ritkábban alkalmazott személynévképző lehetett az ómagyar korban, de azért találunk rá példákat, főképp az ősi eredetű közszavakhoz kapcsolódva: DömAd.: *Helte, Tumurte*; 1228: *Scinta*; 1273 k.: *Scemte*; 1293: *Zepte*. A képzőbokor elevensége már valószínűleg a korai ómagyar korban lecsökkenhetett, mert idegen neveken csak elvétve találjuk meg: DömAd.: *Beneta, Niduta*; 1236: *Benete*. A korai ómagyar kor után pedig már egyáltalán nem alkalmazzák ebben a funkcióban.

A korai ómagyar kortól a kereszténység térhódításával a belső magyar névadás egyre inkább háttérbe szorul: a magyar közszavakból már kevésbé alakulnak személynévek, mert ezeket egyre inkább kiszorítják a jövevénynevek és az azokból létrejött származékok. Tehát a korai ómagyar korban újonnan keletkezett személynévképzők már csak idegen eredetű nevekhez kapcsolódnak. Az újonnan keletkezett képzőbokok közül a legaktívabbnak a *-kó/-kő* látszik: 1230: *Polko*; 1244: *Gurko*; 1251: *Stpehco*; 1265: *Banko*.

A *-csó/-cső* képzőbokor nem tartozik a gyakori képzők közé, akárcsak az *-ócs/-őcs*: TÖ.: *Bencheu*; 1351: *Anchu*; 1292-1297: *Peteuch*; 1343: *Katouch*.

Az *-ók/-ők* legkorábbi adatai a korai és kései ómagyar kor határán bukkannak fel: 1338: *Sebeuk*; 1343: *Kathok*. Ezen képzők produktivitása a későbbi korszakokban viszonylag erősödik.

6. A *-d* képző története és előfordulásai

6.1. A *-d* képzőnk a deverbális és a denominális képzők között is megtalálható, de a mi szempontunkból csakis a denominális képzők jöhetnek szóba mint személynévképzők, így részletesebben ezzel a csoporttal foglalkozom. SZEGFŰ MÁRIA kronológiai sorrendben tárgyalja a képzők megjelenését, így azt láthatjuk, hogy a *-d* képzőnk már az öröklött képzőrendszer egyelemű képzőinek is a részét képezte. A *-d* képzővel alakult származékok közül a legősibbek egyike a *szád* 'bejárat, nyílás', amely még az ugor korban keletkezett. A magyar nyelvemlékeinkben is korán felbukkan: TA.: *zadu*. A *hold* szó ősmagyar kori keletkezése mellett szól, hogy alapszava alapnyelvi eredetű, s a származékszó első magyar adata igen korai: TÖ.: *Holdus*, mint személynév. Mivel ez a formáns a korai ómagyar korban gyakran fordul elő kicsinyítő-becéző funkcióban, s a rokon nyelvekben is van ilyen szerepe, szinte bizonyos, hogy ilyen típusú származékok az ősmagyar korban is folyamatosan alakultak. Ezeket képviselik az alábbi, a korai ómagyar korból dokumentálható képzett szavak: TA.: *holmodi*, *Opoudí*; DömAd.: *Bugardi* szn., ÓMS.: *eggedum*, *fyodum*; stb. Korai oklevelekből számos olyan hely- és személynévi adat idézhető, amelyekben a *-d* képző zöngétlen változata fordul elő: DömAd.: *Fíust*, *Kakasti*. Az adatok alapján valószínű, hogy a *-t* az előtte álló zöngétlen mássalhangzók hatására jelent meg ezekben a szóalakokban. A zöngétlen változat elvétele zöngés mássalhangzó után is kimutatható: 1193: *Bodogth* hn.; 1276: *Nandurt* hn.; ezt azonban a szóvégeken általában érvényesülő zöngétlen ejtés magyarázhatja, illetve az előző típus analógiás hatásával is számolhatunk. Ugyancsak a *-d* alakváltozatának tekinti SZEGFŰ a *-gy* képzőt, mely szinte kizárólag helynevekben fordul elő.

Az ősmagyar kor kezdetétől a korai ómagyar kor végéig a következő funkciók ellátására nyílt lehetőség a denominális nomenképzéssel: kicsinyítés, valamihez tartozás, ellátottság, hiány, hasonlóság, gyűjtő- és foglalkozásnévképzés, az elvontság és a mérték kifejezése, sorszámnévképzés, valamint személy- és helynévképzés, ami a mi szempontunkból most a legfontosabb. A személy- és helynevek alakulásakor a képzőnek azonosító funkciója van. A *-d* ~ *-gy* képzőt tartalmazó helynevek a X. századtól dokumentálhatók, és egészen a korai ómagyar kor végéig részt vett a helynévképzésben (SZEGFŰ 1991: 188–255).

Azon neveinknek, amelyek az ómagyar kori közszói eredetű nevek közé sorolhatók, tekintélyes része úgy jött létre, hogy valamely közszt önmagában, illetőleg különböző képzőkkel ellátva bizonyos személyek elnevezésére használtak fel. A képzős változatok kétféle úton keletkezettek. Vagy úgy, hogy a közszt először formáns nélküli alakjában lett személynévvé, s ennek továbbképzéséből születtek az *-a*, *-d*, *-s* stb. képzős változatok, tehát *bán* > *Ban* > *Bana*,

Band, Banus, vagy pedig úgy, hogy a közsőből különféle, más személynevekből már jól ismert képzők hozzáillesztésével alkottak személynevet, tehát *öröm* > *Vrumedi, Vrumes*. A képzők jelentése szempontjából mindegy, hogy a nevek a kettő közül melyik úton jöttek létre. Az a fontos, hogy a bennük levő különféle hangalakú képzők személyneveket, illetőleg személynévi változatokat hoztak létre, mégpedig vagy személynévből személynevet, vagy közsőből személynevet képeztek. A többi képzőhöz hasonlóan a *-d* képző szintén nemcsak magyar közsavakból hozott létre személyneveket, hanem nagyon gyakran kapcsolódott jövevénynevekhez is: *Abadi, Obud* (B. LŐRINCZY 1962: 30–44).

6.2. Az alábbiakban arra a problémára szeretnék rámutatni, amit a *-d* képző kicsinyítő funkciója okozott. Számos nyelvész gondolja úgy, hogy a neveken található *-d* képzőnek kicsinyítő szerepe van, de persze számos olyan vélemény is született, ami ezek ellen szól.

MELICH JÁNOS tanulmányában a *-d* képző kicsinyítő funkcióját bizonyítja a *Nemvalód* névvel. Azt mutatja be, hogy az *-ó* képzős igenevekhez járulhatott *-d* kicsinyítő képző, személynevet képezve. Így a *Nyújtó: Nyújtód* szn., *Váró: Váród* szn. mellett megférhetett tehát a *Való: Valód* személynév is (MELICH 1917: 52–53).

BENKŐ a *Gerezd* helynévvel kapcsolatban azt mondja, hogy a névhez egy *d* elem járult, amely a magyar *-d* kicsinyítő képzővel azonos, s amelynek a kicsinyítés mellett földrajzinév-képző funkciója is volt. Azzal igazolja, hogy településneveinkben a *-d* képző igen gyakran nem keletkezésekor járult a névhez, hanem későbbi jövevény. Például: 1332-37: *Agar* ~ 1456: *Agard*, 1341: *Halmas* ~ 1519: *Halmosd*.

A szláv eredetű földrajzi nevekhez is hozzájárulhatott a magyar *-d* képző analógiás úton. Például: 1387: *Debren* ~ 1450: *Debrend*. Így az látszik valószínűnek, hogy az említett *Gerezd* földrajzi név, a szláv *Grec* ~ *Gerec* névcsoport tagja, s hozzá később magyar *-d* képző járult, analógiás úton. (BENKŐ 1949: 317–8). Azt azonban mindenképpen meg kell jegyezni, hogy BENKŐ felfogása a *-d* képzőről a későbbiekben sokat változott.

D. BARTHA azt mondja, hogy a denominális névszók változatos jelentésárnyalatai közül a legfontosabbak a következők: a kicsinyítés–becézés; valamihez tartozás; valamivel bírás; valami nélkül levés, valamitől való megfosztottság. A kicsinyítő névszó a kicsinyítésen, becézésen kívül kifejezhet kedveskedést, kicsinylést, lenézést, valamihez való hasonlóságot, nagyítást, valamihez tartozót, valamivel ellátottat, sőt szerepelhet nőnévképzőként is. A kicsinyítő–becéző jelentéstartalmat a legősibb jelentésváltozatnak tartja, s ebből fejlődött ki a többi jelentésváltozat. A *-d* képzőnek is a kicsinyítő–becéző funkcióból fejlődött a személynévképzői szerepe, majd egy-egy személynévnek helyjelölésre való felhasználása, vagy a valamivel való ellátottság jelentésével a *-d* képzős származékok helynévként való gyakori jelentkezése kifejlesztette a *-d* helynévképzői

funkcióját is. Valószínűsíti, hogy az ómagyar korban személy- és helynévképzői funkciójában volt a legelevenebb (D. BARTHA 1958: 102–4).

B. LŐRINCZY tanulmányában kitér arra, hogy nem minden nyelvész ért azzal egyet, hogy a személynév-képzőinkben feltétlenül kicsinyítő funkciót kellene látnunk. PAPP LÁSZLÓnak az a véleménye, hogy az eredeti becéző neveknek sok esetben elhalványodott egykori becéző jelentése, s mind a kicsinyítő képzővel, mind pedig a teljes név megrövidítésével keletkezett becenevek egyszerű név-változatokká váltak. MÉSZÖLY (1956: 56) szintén utal a *-d* képzős *Árpád*, *Borsod* nevekkel kapcsolatban arra, hogy aki ezeket kimondta, vagy hallotta, nem érzett kicsinyítést, sőt néhol az ilyen jellegű személynévek képzőit „megtisztelő értékű diminutív képzők”-nek nevezi. Az *Árpád* eredetéről az EtSz. azt írja, hogy az *Árpád* személynév valószínűleg a török eredetű *árpa* származéka. E mellett azt hozza fel, hogy az *árpa* szó emlékeinkben személynévként is előfordul. *Árpa* ~ *Arpa* személynév kicsinyített alakja lehetne: *Arpadi* ~ *Árpádi* > *Arpad* ~ *Árpád*. A *Borsu*-ban az *-u* később elveszett véghangzó. A *Borsu*-ból *Bors* alak fejlődött. A *bors* szintén törökből a honfoglalás előtt átvett szó, és mint az *Árpa* is, általános keletű személynév is lehetett, mert megtaláljuk több helységnévben. Ha ugyanannak a személynék a birtokát egyszerre hol *Árpa földének* nevezték, hol *Árpád földének*, ez annak a jele, hogy ugyanazt a személyt hol *Árpának*, hol *Árpádnak* emlegették. Akinek a neve *Bors* volt, annak a nevének egyszersmind *-d* képzős változata, azaz *Borsod* változata is volt. A neveken kedveskedő, megtisztelő értéke volt a *-d* diminutív képzőnek, nem pedig komázó, lekicsinyítő értéke.

Ezzel szemben MELICH a keresztnéveinkben kicsinyítő képzőket látott, GALAMBOS viszont ezeknek a névképzői funkciójáról írt. LŐRINCZY az igazságot a két megállapítás közé helyezi (B. LŐRINCZY 1962: 1–33).

Öröklött elemi képzőinknek szinte mindegyike előfordul a kicsinyítés kifejezésében, de az ősmagyar kor legproduktívabb kicsinyítő képzője a *-d* lehetett. A korai ómagyar korban is még számos példát találunk az így alakult származékokra: DömAd.: *Apadi* szn.; 1300: *Oprod* szn. stb., a *-d* képző ebben a funkcióban még a XVI. században is elevennek látszik (SZEGFŰ 1991: 188–255).

Számos név esetében nehéz eldönteni, hogy a *-d* képzőnk milyen funkcióban szerepel. Például a *Borsod* helynévvel kapcsolatban PAIS DEZSŐ azt állította, hogy a *Bors* személynév *-d* képzős kicsinyítője, amit alátámaszt ANONYMUSnak a szó kicsinyítő szerepére vonatkozó megjegyzése is. MAKKAY JÁNOS ezzel szemben azt mondja, hogy a *Borsod* név a *Bors* személynévnek a *-d* képzővel való továbbképzése, és a jelentése valamihez – itt valakihez – való tartozás (MAKKAY 1993: 475–478).

Megállapíthatjuk, hogy a kutatók többsége azon a véleményen van, hogy a képzős és képzőtlen névpárok közül a képzőtlen lehetett az elsődleges és a képző

utólag járult a névhez, de természetesen erre ellenpéldákat is találhatunk (TÓTH V. 1997: 147–170).

Összegezve az eddigieket azt mondhatjuk el, hogy a képzők már a legkorábbi személyneveinknek is állandó kísérői voltak, valamint a kor előrehaladtával számos új képzőnk, vagy képzőből létrejött képzőbokor alakult, amelyek változatosabbá, színesebbé tették neveinket. A *-d* képző tulajdonnevek gyakori képzője volt, így azon névanyag, amelyben ez a képző előfordul, jelentősnek mondható. A legtöbb nyelvész a képző kicsinyítő funkcióját emeli ki, de amint a fentiekben láthattuk, nem mindenki véleménye egyezik ezzel az állásponttal, hiszen a már megszilárdult nevekkal kapcsolatban nagyon nehéz megállapítani ezt a funkciót. Véleményem szerint a *-d* képzőnek lehetett korábban becéző funkciója, de ugyanúgy, ahogy más, eredetileg kicsinyítő szerepű képzőink is, önálló személynévképzővé is válhattak, s így a velük alakult neveknek nem feltétlenül volt becéző szerepe.

7. A *-d* képzőt tartalmazó nevek adattára

A neveken a képzők megállapítása sokszor nehézségekbe ütközik, éppen ezért egy névtárat állítottam össze azokból a nevekből, amelyeken *-d* képzőt lehet sejteni. A nevek jegyzékéhez FEHÉRTÓI KATALIN (2004: 867–894) gyűjteményét használtam, amely alapján azt tudtam megállapítani, hogy a *-d*, *-da*, *-de*, *-dh*, *-di*, *-do*, *-du* betűre, illetve betűkapcsolatra végződő nevek jelentős részét képezik az Árpád-korban előforduló neveknek. A névtár 15120 személy nevének betűrendes felsorolását tartalmazza, amelyből a *-d*, *-da*, *-de*, *-dh*, *-di*, *-do*, *-du* végűek 1354-et tesznek ki. Ezekből válogattam ki azokat a neveket, amelyek mellett kimutatható a képző nélküli alak is, így tehát biztosra vehető az, hogy a néven található *d*, illetve származékai, képzőként funkcionálnak. Összesen 289 ilyen nevet találtam, tehát azt mondhatjuk, hogy a mechanikusan ide sorolható alakoknak mintegy ötödén található meg kétségtelenül a *-d* képző. Ezeket a neveket a következő táblázatban mutatom be betűrendben:

név	-da	-d	-de	-dh	-di	-do	-du
<i>Aba</i>					<i>Abadi</i>		
<i>Aga</i>		<i>Agad</i>					
<i>Agar</i>		<i>Agard</i>					
<i>Alber</i>		<i>Alberd</i>					
<i>Anthol</i>		<i>Anthold</i>					
<i>Apa</i>					<i>Apadi</i>		
<i>Appa</i>					<i>Appadi</i>		
<i>Arua</i>		<i>Aruad</i>					
<i>Bachi</i>		<i>Bachid</i>					
<i>Baia</i>					<i>Baiadi</i>		
<i>Bal</i>		<i>Bald</i>					<i>Baldu</i>
<i>Bala</i>		<i>Balad</i>					
<i>Balug</i>		<i>Balugd</i>					
<i>Ban</i>		<i>Band</i>			<i>Bandi</i>	<i>Bando</i>	<i>Bandu</i>
<i>Becha</i>		<i>Bechad</i>					
<i>Bechen</i>		<i>Bechend</i>					
<i>Bechke</i>		<i>Bechke</i>					
<i>Becu</i>		<i>Becud</i>					
<i>Bed</i>		<i>Bedd</i>					
<i>Beda</i>					<i>Bedadi</i>		
<i>Bekei</i>		<i>Bekeid</i>					
<i>Bekes</i>		<i>Bekesd</i>					
<i>Beku</i>		<i>Bekud</i>					
<i>Bele</i>		<i>Beled</i>			<i>Beledi</i>		
<i>Beli</i>		<i>Belid</i>					
<i>Belug</i>		<i>Belugd</i>					
<i>Ben</i>		<i>Bend</i>	<i>Bende</i>				<i>Bendu</i>
<i>Bene</i>		<i>Bened</i>					
<i>Benka</i>					<i>Benkadi</i>		
<i>Beu</i>		<i>Beud</i>					
<i>Beza</i>		<i>Bezad</i>					
<i>Bezeg</i>		<i>Bezegd</i>					
<i>Bin</i>		<i>Bind</i>					
<i>Bocon</i>		<i>Bocond</i>					
<i>Boga</i>		<i>Bogad</i>					
<i>Bogar</i>		<i>Bogard</i>					
<i>Boia</i>		<i>Boiad</i>					
<i>Boko</i>		<i>Bokod</i>					

név	-da	-d	-de	-dh	-di	-do	-du
<i>Bol</i>	<i>Bolda</i>						
<i>Bolu</i>					<i>Boludi</i>		
<i>Boluch</i>							<i>Boluchdu</i>
<i>Bon</i>		<i>Bond</i>					<i>Bondu</i>
<i>Borso</i>		<i>Borsod</i>			<i>Borsodi</i>		
<i>Bothon</i>		<i>Bothond</i>					
<i>Boton</i>		<i>Botond</i>		<i>Botondh</i>			<i>Botondu</i>
<i>Bu</i>	<i>Buda</i>	<i>Bud</i>	<i>Bude</i>		<i>Budi</i>		
<i>Bua</i>					<i>Buadi</i>		
<i>Buchu</i>		<i>Buchud</i>					
<i>Bucicu</i>		<i>Bucicud</i>					
<i>Bugar</i>		<i>Bugard</i>			<i>Bugardi</i>		
<i>Bul</i>					<i>Buldi</i>		
<i>Bulsou</i>					<i>Bulsoudi</i>		
<i>Buna</i>					<i>Bunadi</i>		
<i>Bur</i>		<i>Burd</i>					
<i>Busa</i>					<i>Busadi</i>		
<i>Buz</i>		<i>Buzd</i>					
<i>Buza</i>		<i>Buzad</i>					
<i>Caba</i>					<i>Cabadi</i>		
<i>Calan</i>	<i>Calanda</i>						
<i>Cata</i>		<i>Catad</i>					
<i>Cege</i>					<i>Cegedi</i>		
<i>Ceke</i>		<i>Ceked</i>					
<i>Ceku</i>		<i>Cekud</i>					
<i>Cena</i>		<i>Cenad</i>					
<i>Chamu</i>		<i>Chamud</i>					
<i>Cheke</i>		<i>Cheked</i>					
<i>Cheken</i>		<i>Cheken</i>					
<i>Chemu</i>		<i>Chemud</i>					
<i>Chen</i>	<i>Chenda</i>						
<i>Chena</i>		<i>Chenad</i>					
<i>Chentu</i>		<i>Chentud</i>					
<i>Chiga</i>		<i>Chigad</i>					
<i>Choba</i>					<i>Chobadi</i>		
<i>Chol</i>		<i>Chold</i>					
<i>Chou</i>		<i>Choud</i>					
<i>Chu</i>		<i>Chud</i>				<i>Chudo</i>	

név	-da	-d	-de	-dh	-di	-do	-du
<i>Chuma</i>		<i>Chumad</i>					
<i>Chumpur</i>		<i>Chumpur</i>					
<i>Cocu</i>					<i>Cocudi</i>		
<i>Coma</i>		<i>Comad</i>					
<i>Cos</i>	<i>Cosda</i>						
<i>Cozar</i>		<i>Cozard</i>					
<i>Cuca</i>		<i>Cucad</i>					
<i>Cun</i>		<i>Cund</i>			<i>Cundi</i>		<i>Cundu</i>
<i>Cuna</i>		<i>Cunad</i>					
<i>Dege</i>		<i>Deged</i>					
<i>Dirsi</i>		<i>Dirsid</i>					
<i>Don</i>		<i>Dond</i>					
<i>Eche</i>		<i>Eched</i>					
<i>Ege</i>		<i>Eged</i>					
<i>Egeben</i>					<i>Egebendi</i>		
<i>El</i>		<i>Eld</i>			<i>Eldi</i>		<i>Eldu</i>
<i>Ele</i>		<i>Eled</i>					
<i>Elia</i>		<i>Eliad</i>					
<i>Embel</i>					<i>Embeldi</i>		
<i>En</i>			<i>Ende</i>				
<i>Erde</i>		<i>Erded</i>					
<i>Erdeu</i>		<i>Erdeud</i>					
<i>Etu</i>			<i>Etude</i>				
<i>Euze</i>		<i>Euzed</i>					
<i>Euzen</i>		<i>Euzend</i>					
<i>Fela</i>		<i>Felad</i>					
<i>Fele</i>		<i>Feled</i>			<i>Feledi</i>		
<i>File</i>					<i>Filed</i>		
<i>Fire</i>					<i>Firedi</i>		
<i>Forcu</i>		<i>Forcud</i>					
<i>Fure</i>		<i>Fured</i>					
<i>Gaba</i>					<i>Gabadi</i>		
<i>Gal</i>							<i>Galdu</i>
<i>Gan</i>	<i>Ganda</i>						
<i>Gebe</i>		<i>Gebed</i>					
<i>Geche</i>		<i>Geched</i>					
<i>Gede</i>		<i>Geded</i>					
<i>Geme</i>					<i>Gemedi</i>		

név	-da	-d	-de	-dh	-di	-do	-du
<i>German</i>		<i>Germand</i>					
<i>Geu</i>		<i>Geud</i>			<i>Geudi</i>		
<i>Gir</i>		<i>Gird</i>					
<i>Guestre</i>		<i>Guestred</i>					
<i>Gula</i>		<i>Gulad</i>			<i>Guladi</i>		
<i>Gure</i>			<i>Gurede</i>				
<i>Gurku</i>		<i>Gurkud</i>					
<i>Hada</i>					<i>Hadadi</i>		
<i>Hala</i>		<i>Halad</i>			<i>Haladi</i>		
<i>Hel</i>		<i>Held</i>					
<i>Her</i>		<i>Herd</i>					
<i>Hernan</i>		<i>Hernand</i>					
<i>Hiua</i>		<i>Hiuad</i>					
<i>Hiue</i>		<i>Hiued</i>			<i>Hiuedi</i>		
<i>Hiue</i>					<i>Hiuedi</i>		
<i>Hor</i>		<i>Hord</i>					
<i>Hozug</i>					<i>Hozugdi</i>		
<i>Hu</i>	<i>Huda</i>				<i>Hudi</i>		
<i>Ideg</i>					<i>Idegdi</i>		
<i>Ilaba</i>		<i>Ilabad</i>					
<i>Ilba</i>		<i>Ilbad</i>					
<i>Ilia</i>		<i>Iliad</i>					
<i>Ina</i>		<i>Inad</i>					
<i>Isa</i>					<i>Isadi</i>		
<i>Isau</i>					<i>Isaudi</i>		
<i>Iua</i>		<i>Iuad</i>					
<i>Iula</i>		<i>Iulad</i>					
<i>Iva</i>		<i>Ivad</i>					
<i>Ivan</i>					<i>Ivandi</i>		
<i>Kala</i>		<i>Kalad</i>					
<i>Kalan</i>	<i>Kalanda</i>						
<i>Kan</i>	<i>Kanda</i>						
<i>Keche</i>		<i>Keched</i>					
<i>Kela</i>		<i>Kelad</i>					
<i>Keme</i>							<i>Kemedu</i>
<i>Kemen</i>		<i>Kemend</i>					
<i>Kese</i>		<i>Kesed</i>					
<i>Kesei</i>					<i>Keseidi</i>		

név	-da	-d	-de	-dh	-di	-do	-du
<i>Keseleu</i>		<i>Keseleud</i>					
<i>Keseu</i>		<i>Keseud</i>			<i>Keseudi</i>		
<i>Keze</i>		<i>Kezed</i>					
<i>Ku</i>		<i>Kud</i>			<i>Kudi</i>		
<i>Kunche</i>		<i>Kunched</i>					
<i>Lecha</i>		<i>Lechad</i>					
<i>Legu</i>		<i>Legud</i>			<i>Legudi</i>		
<i>Leguen</i>		<i>Leguend</i>					
<i>Leve</i>					<i>Levedi</i>		
<i>Lusa</i>		<i>Lusad</i>			<i>Lusadi</i>		
<i>Machar</i>		<i>Machard</i>					
<i>Mada</i>		<i>Madad</i>					
<i>Maia</i>		<i>Maiad</i>					
<i>Mercu</i>					<i>Mercudi</i>		
<i>Mihal</i>					<i>Mihaldi</i>		
<i>Mike</i>		<i>Miked</i>					
<i>Miko</i>		<i>Mikod</i>					
<i>Mikola</i>		<i>Mikolad</i>					
<i>Miku</i>		<i>Mikud</i>					
<i>Mis</i>			<i>Misde</i>				
<i>Moc, Mocu</i>		<i>Mocud</i>					
<i>Mog</i>		<i>Mogd</i>			<i>Mogdi</i>		<i>Mogdu</i>
<i>Mogu</i>		<i>Mogud</i>					
<i>Moncha</i>		<i>Monchad</i>					
<i>Monchu</i>		<i>Monchud</i>					
<i>Monka</i>		<i>Monkad</i>	<i>Monkade</i>				
<i>Monou</i>					<i>Monoudi</i>		
<i>Mor</i>		<i>Mord</i>					
<i>Moxa</i>		<i>Moxad</i>					
<i>Muca</i>		<i>Mucad</i>					
<i>Munca</i>		<i>Muncad</i>			<i>Muncadi</i>		
<i>Munka</i>		<i>Munkad</i>			<i>Munkadi</i>		
<i>Mur</i>		<i>Murd</i>					
<i>Nandir</i>					<i>Nandirdi</i>		
<i>Nandur</i>					<i>Nandurdi</i>		
<i>Nemus</i>		<i>Nemusd</i>					
<i>Niun</i>		<i>Niund</i>			<i>Niundi</i>		

név	-da	-d	-de	-dh	-di	-do	-du
<i>Nuchu</i>		<i>Nuchud</i>					
<i>Ono</i>		<i>Onod</i>					
<i>Pachu</i>		<i>Pachud</i>					
<i>Pagan</i>					<i>Pagandi</i>		
<i>Pecu</i>					<i>Pecudi</i>		
<i>Pere</i>		<i>Pered</i>					
<i>Pete</i>		<i>Peted</i>					
<i>Peten</i>		<i>Petend</i>					
<i>Peter</i>		<i>Peterd</i>					
<i>Pethe</i>		<i>Pethed</i>					
<i>Pethenie</i>		<i>Pethenied</i>					
<i>Petu</i>		<i>Petud</i>					
<i>Petur</i>		<i>Peturd</i>		<i>Peturdh</i>			
<i>Pon</i>		<i>Pond</i>					
<i>Pou</i>	<i>Pouda</i>	<i>Poud</i>					
<i>Pris</i>	<i>Prisda</i>						
<i>Pucu</i>					<i>Pucudi</i>		
<i>Quereu</i>		<i>Quereud</i>					
<i>Rece</i>					<i>Recedi</i>		
<i>Rescu</i>		<i>Rescud</i>					
<i>Rese</i>					<i>Resedi</i>		
<i>Reze</i>		<i>Rezed</i>					
<i>Roma</i>		<i>Romad</i>			<i>Romadi</i>		
<i>Sala</i>		<i>Salad</i>			<i>Saladi</i>		
<i>San</i>	<i>Sanda</i>						
<i>Sana</i>		<i>Sanad</i>					
<i>Sata</i>		<i>Satad</i>			<i>Satadi</i>		
<i>Saul</i>					<i>Sauldi</i>		
<i>Scem</i>		<i>Scemd</i>			<i>Scemdi</i>		
<i>Sceme</i>		<i>Sceme</i>					
<i>Sebe</i>					<i>Sebedi</i>		
<i>Sebu</i>					<i>Sebudi</i>		
<i>Seca</i>		<i>Secad</i>					
<i>Sege</i>		<i>Seged</i>					
<i>Selle</i>					<i>Selledi</i>		
<i>Sem</i>		<i>Semd</i>					
<i>Seneu</i>		<i>Seneud</i>					
<i>Seu</i>		<i>Seud</i>			<i>Seudi</i>		

név	-da	-d	-de	-dh	-di	-do	-du
<i>Sidou</i>		<i>Sidoud</i>					
<i>Sikis</i>		<i>Sikisd</i>					
<i>Sil</i>		<i>Sild</i>					
<i>Sima</i>		<i>Simad</i>					
<i>Simar</i>		<i>Simard</i>					
<i>Solu</i>		<i>Solud</i>			<i>Soludi</i>		
<i>Som,</i> <i>Somu</i>		<i>Somud</i>			<i>Somudi</i>		
<i>Sorlou</i>		<i>Sorloud</i>					
<i>Sothmar</i>					<i>Sothmardi</i>		
<i>Sou</i>		<i>Soud</i>					
<i>Stefan</i>		<i>Stefand</i>					
<i>Subu</i>					<i>Subudi</i>		
<i>Suma</i>		<i>Sumad</i>			<i>Sumadi</i>		
<i>Sun</i>	<i>Sunda</i>				<i>Sundi</i>		
<i>Suna</i>		<i>Sunad</i>			<i>Sunadi</i>		
<i>Suran</i>					<i>Urandi</i>		
<i>Suze</i>		<i>Suzed</i>					
<i>Tarsa</i>					<i>Tarsadi</i>		
<i>Tenger</i>		<i>Tengerd</i>					
<i>Thuka</i>		<i>Thukad</i>					
<i>Tiran</i>		<i>Tiran</i>					
<i>Tiuan</i>		<i>Tiuan</i>					<i>Tiuandu</i>
<i>Toma</i>		<i>Tomad</i>					
<i>Tor</i>	<i>Torda</i>						
<i>Tuka</i>		<i>Tukad</i>					
<i>Tup</i>		<i>Tupd</i>					
<i>Ugo</i>		<i>Ugod</i>					
<i>Ura</i>					<i>Uradi</i>		
<i>Urkun</i>		<i>Urkund</i>					
<i>Urman</i>					<i>Urmandi</i>		
<i>Urou</i>					<i>Uroudi</i>		
<i>Uruz</i>		<i>Uruzd</i>			<i>Uruzdi</i>		
<i>Usu</i>		<i>Usud</i>					
<i>Usun</i>		<i>Usund</i>					
<i>Uz</i>	<i>Uzda</i>				<i>Uzdi</i>		
<i>Vaasar</i>		<i>Vaasard</i>					
<i>Vacha</i>		<i>Vachad</i>					

név	-da	-d	-de	-dh	-di	-do	-du
Vada					Vadadi		
Vagia		Vagiad					
Vaia		Vaiad					
Van					Vandi		
Vara		Varad			Varadi		
Varo		Varod					
Varou		Varoud					
Vasar		Vasard			Vasardi		
Vasu					Vasudi		
Veche		Veched					
Ven					Vendi		Vendu
Vi			Vide				Vidu
Voda		Vodad					
Voia					Voiadi		
Zaba		Zabad					
Zachu		Zachud					
Zagor					Zagordi		
Zala		Zalad					
Zata					Zatadi		
Zem		Zemd			Zemdi		
Zepe		Zeped					
Zochi		Zochid					
Zocho		Zochod					
Zuer		Zuerd					
Zulga		Zulgad					

A táblázatban szereplő nagyszámú névanyag arról tanúskodik, hogy a *-d* képző rendkívül produktív volt az ómagyar korban. Ahhoz, hogy mélyreható vizsgálatot tudjak végezni a *-d* képzővel kapcsolatban, mindenképpen szükség volt arra, hogy tovább szűkítsem FEHÉRTÓI KATALIN (2004: 867–894) névanyagát. Kiválasztottam azokat a neveket, amelyekről meg tudtam állapítani, hogy valamilyen közzsóból származhatnak. 146 tulajdonnévben ismertem fel közzsói előzményt.

A közzzavakat PAIS DEZSŐ (1966) és TERESTYÉNI FERENC (1941) tanulmánya alapján további csoportokra bontottam. Összesen tíz jelentéstani szempontból elkülönülő csoportot alkottam:

Rokoni viszonyt kifejező és tiszteleti nevek: *Aba, Aga, Apa, Appa, Arua, Ele, Fele, Leguen, Nemus, Usu, Usun, Zagor.*

Állatnevek: *Agar, Becha, Bogar, Bugar, Cuca, Dege, Euze, Euzen, Gebe, Chiga, Hala, Keseleu, Rece.*

Növénynevek: *Arpa, Bors, Borso, Buza, Moc, Mocu, Mog, Mogu, Som, Sil, Somu, Zaba.*

Testrés- és testen lévő fogyatékoságot jelölő nevek: *Bal, Bala, Balug, Bele, Beli, Belug, Boko, Bol, Bolu, Boluch, Bul, Chemu, Chuma, Coma, File, Forcu, Hor, Keze, Scem, Sceme, Sebe, Sebu, Sem, Thuka, Tuka, Vacha, Zem, Zuer, Pete, Pethe.*

Igéből és igenévből alakult nevek: *Ban, Buchu, Bulsou, Chen, Chena, Chentu, Chol, El, Keseu, Leve, Niun, Quereu, Sidou, Solu, Uz, Van, Vara, Varo, Varou, Vi.*

Melléknévből alakult nevek: *Bekes, Cos, Hiua, Hiue, Hozug, Ideg, Kemen, Kese, Kesei, Pagan, Seu, Sima, Tarsa, Vada, Ven, Zepe.*

Használati tárgyak és anyagok nevei: *Bothon, Boton, Bur, Gula, Pecu, Reze, Rese, San, Sana, Sata, Sorlou, Sou, Subu, Suran, Vasu.*

Életsorra utaló nevek: *Beu, Ina, Moncha, Monchu, Monka, Munca, Munka, Ura, Uron, Vaasar, Vasar, Zulga.*

Etnikumra vonatkozó nevek: *Cozar, Cun, Cuna, German, Mur(mór), Roma, Uruz, Kan.*

Számokkal kapcsolatos nevek: *Ege, Egeben, Etu, Ono.*

A fenti kategóriákba nem sorolható nevek: *Alber, Anthol, Bachi, Baia, Ban, Bechen, Bechke, Becu, Bed, Beda, Beku, Ben, Bene, Benka, Bekei, Beza, Bezeg, Bin, Bocon, Boga, Boia, Bon, Bu, Bua, Bucicu, Buna, Bur, Busa, Buz, Caba, Calan, Cata, Cege, Ceke, Ceku, Cena, Chamu, Cheke, Cheken, Choba, Chou, Chu, Chumpur, Cocu, Dirsi, Don, Eche, Elia, Embel, En, Erde, Erdeu, Fela, Fire, Fure, Gaba, Gal, Gan, Gede, Geche, Geme, Geu, Gir, Guestre, Gure, Gurku, Hada, Hel, Her, Hernan, Hu, Ilaba, Ilba, Ilia, Isa, Isau, Iua, Iula, Iva, Ivan, Kala, Kalan, Keche, Kela, Keme, Ku, Kunche, Lecha, Legu, Lusa, Machar, Mada, Maia, Mercu, Mihal, Mike, Miko, Mikola, Miku, Mis, Monou, Mor, Moxa, Muca, Nandir, Nandur, Nuchu, Pachu, Pere, Peten, Peter, Pethenie, Petu, Petur, Pon, Pou, Pris, Pucu, Rescu, Sala, Saul, Seca, Sege, Selle, Seneu, Sikis, Simar, Sothmar, Stefan, Suma, Sun, Suna, Suze, Tenger, Tiran, Tiuan, Toma, Tor, Tup, Ugo, Urkun, Urman, Vagia, Vaia, Veche, Voda, Voia, Zachu, Zala, Zata, Zochi, Zocho.*

Ezt követően kiválasztottam két csoportot (az állat- és növénynevek csoportját), és ezek vizsgálatával foglalkoztam részletesebben. Így valójában tíz állat- és nyolc növénynév, tehát összesen tizenkilenc név tüzetesebb vizsgálata került terítékre. Dolgozatom további részében így az állat- és növénynevekből alakult *-d* képzős személynevek vizsgálatával foglalkoztam.

8. Állatnevekből alakult személynevek

A kezdetleges neveket használó, kezdetleges műveltségű ember a természet-hez közeli életmódjának köszönhetően szoros kapcsolatban volt az állatokkal. Állandóan járták a természetet, folyamatosan megfigyeléseket végeztek, így nemcsak emberi társaikat, hanem a környezetükben élő állatok tulajdonságait is megismerhették. Sokszor ezeket a tulajdonságokat összehasonlították a közösségben élő személyekkel, amely azt eredményezte, hogy az egyes emberek állatok neveiből nyerték a rájuk ruházott személynevet. Ez azonban csak az egyik módja volt annak, ahogyan az állatnevek személynevekké válhattak.

A névadás másik lehetőségét a vallásban, a babonák világában kell keresnünk, így keletkeztek a totemisztikus állatnevek. A totem nem más, mint a természeti népeknél a nemzetség vagy a törzs őséneke tekintett állat. A totem tisztelésén alapuló ősi vallási formát nevezzük totemizmusnak. Ezeknek az állatoknak hatalmas erőt, rettenthetetlen energiát, védelmező magatartást tulajdonítottak, és ezen hiedelem alapján tisztelték, imádták őket, illetve felvették neveiket, hogy ezáltal is kegyeikbe férközzenek. Ez a fajta névadás nagy számban megtalálható a török népeknél, de GOMBOCZ ZOLTÁN (1914: 243–9, 293–301) egyik tanulmányában azt állítja, hogy az Árpád-kori török személynevek nagy része is erre a szokásra vezethető vissza. Azt mondhatjuk, hogy egyfelől a magyar népre nagy befolyást gyakorolhatott a törököknél oly nagy népszerűségnek örvendő névadási forma, másrészt azonban köztudott, hogy az ősi finnugor népeknél is nagy szerepet játszott az állatkultusz, így semmiképpen nem állíthatjuk azt bizonyosan, hogy a magyarság egyoldalú hatásra fordult volna ezen névadási forma felé (PAIS 1966: 14–15).

Az állatnevekből alakult személynevek bemutatásánál a következő módszert fogom alkalmazni: először annak az állatnak a nevét elemzem nyelvtörténeti szempontból, amelyből véleményem szerint a korabeli személynévi adat alakulhatott, ezt követően felsorolom a forrásokban talált nyelvi adatokat, előbb a képző nélküli, majd a képzős formákra vonatkozóan, s egyenként elemzem ezek névtani hitelességét, majd levonom a következtetéseimet.

8.1. Agár

Agár mint bizonyos kutyafajta neve 'karcsú nyúlánk vadászkutya'-t jelöl (TESz.). Az *agár* szó eredetéről számos magyarázat született.

GOMBOCZ és MELICH (1906: 301) a magyar *agár* szót szláv eredetűnek magyarázták, de már ASBÓTH (1882: 16/3: 9) a szláv voltát kétségesnek jelzi.

Semmiképpen sem szabad azonban a megfelelő szláv adatokat a magyarból származtatni, ahogy ezt MUNKÁCSI teszi (1900: 155).

GOMBOCZ ZOLTÁN azt mondja (1907: 23), hogy a magyar *agár* vokalizmusát csak egy föltehető mélyhangú tör. **agar* magyarázná meg teljesen (a csuv. *agar* mélyhangúsága másodlagos fejlemény). Hasonló hangalakú és jelentésű szavak vannak a szlávságban s néhány kaukázusi nyelvben is, amelyek azonban véleménye szerint nincsenek a magyar *agár*-ral közvetlen kapcsolatban.

PAASONEN HENRIK (1913: 41) A magyar nyelv régi jövevényszavai című munkájában az *agár* szóról kétségtelennek tartja, hogy egy ócsuvas **agar* alak átvétele, s felsorolja az egyes török nyelvekből ismert alakokat. A szerző sem itt, sem a „Vertretung der Laute” c. fejezetben nem tulajdonít fontosságot annak, hogy a régi csuvas jövevényszavak között ez volna az egyetlen eset, hogy az őstörök **ä*-nak a magyarban *a* felelne meg. Mint kitűnik, az első szótagbeli tör. *ä*-nek a magyarban számos esetben palatális magánhangzó felel meg (1913: 154–6), a kéttagú szavakban rendszerint *e*, s a szerző ebből le is vonja azt a határozott következtetést, hogy „kétségtelen, hogy az **ä* > *a* hangváltozás a csuvasban a magyar–török érintkezések után ment végbe” (1913: 154). Ha még ehhez hozzávesszük, hogy a magyarban *g* van a várható *k* helyett, a szó csuvas eredetét megítélése szerint több mint kétségesnek kell mondanunk.

A „Szófejtő szótár”-ban BÁRCZI GÉZA vitatott eredetűnek nyilvánítja az *agár* szavunkat, így többféle eredetet is lehetségesnek tart: 1. Eredeztethető valamely szláv nyelvből, vö. pl. egyhszl. *ogarь*, megfelelői szb., szlov., cs., t., le., sorb., de itt némi szótörténeti nehézségek merülnek fel. 2. Származtatható valamely török nyelvből a honfoglalás előtti időből, azonban a törökben csak magashangú változata mutatható ki, vö. pl. ujjur *agar* 'ua.' Megfelelői kipcsak, szibériai jellegű nyelvekben és a csuvasban vannak, és rontják az etimológia valószínűségét. 3. Az iráni eredetről azt vallaja (vö. pl. oszét *jegār*, 'ua.'), hogy ez nyilván újabb török jövevény, és így a magyar szó őse nem lehet.

A TESz. a következő megállapításokat teszi, a fentebb felsoroltak alapján: A magyarba egy régi szlovák, cseh vagy lengyel **ogarь* 'agár' kerülhetett át. A különféle vadászkutya magyar elnevezései és e kutya tartásával kapcsolatos kifejezések között szláv eredetű a *hort*, *pecér*, *póráz*, *szelindek*, ami a szó szláv eredetét erősíti. Melléknévi jelentésének kialakulása az *agár* karcsúságával, nyúlánkságával függ össze. Az *agár* szláv származtatása csupán azért nem

tekinthető teljesen bizonyosnak, mert e szó magában a szlávtságban is jövevénynek látszik, és ezért nem zárható ki annak lehetősége, hogy a magyarba is jöhetett ugyanonnan, ahonnan a szlávba. A magyar szónak a törökből való megfejtési kísérlete (az egyeztetéshez számba jöhető török nyelvi szavakat 1. fent) jelentős hangtani nehézségekbe ütközik. Kaukázusi származtatása téves.

Az *agar* első előfordulását a TESz. 1193-ból közli helynévként, első közszoí előfordulása 1395-ből való. Személynévként nem adatolja.

Agar: Az *Agár* nevet *Agar* címszó alatt az ÁSz. három adattal jelzi: 1193: pr. *Agar*, in *Agar* iuxta Ferteu; 1275: t-m bacciniferorum nostrorum [regis] *Agar*, in C-u Albensi (Gy II: 345); 1268: iuxta m-s t-e Inok iob-is castris Zulgageuriensibus que vocatur *Agar* (Aponyi I: 10; Gy IV: 343).

A latin nyelvű források alapján azonban nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy minden adat esetében személynévről van szó. Az első, 1193-as adatban egyértelműen helynévről beszélhetünk: 1193: pr. *Agar*, in *Agar* iuxta Ferteu. Ezt az adatot a TESz. is helynévként tartja számon, és a FNESz. is a Velencei-tó menti *Agárd* település első adataként közli. A másik két adat sem bizonyítja teljes bizonyossággal, hogy személynévről lenne szó, igaz ezekben az esetekben a helynévi egyeztetésben sem lehetünk biztosak. 1275: t-m bacciniferorum nostrorum [regis] *Agar*, in C-u Albensi (Gy II: 345), mivel azonban ez a fent említett *Agárd* település későbbi említése, a helynévi érték igen valószínűnek tűnik. Az utolsó adat: 1268: iuxta m-s t-e Inok iob-is castris Zulgageuriensibus que vocatur *Agar* (Aponyi I: 10; Gy IV: 343) GYÖRFFY szerint a Nyitra megyei *Agár* névelőfordulása, amely később is ebből alakult nevet (*Zagárd*) viselt.

Agard: Az *Agar* alak *-d* képzővel is előfordul az ÁSz.-ban, mégpedig ugyanúgy háromszor, mint az alapalak: 1211: *Agard* (PRT X: 515); 1219/1550: *Agard* (VR 114., 241; Gy I: 665); 1220/1550: *Agard* (VR 121., 243; Gy I: 642). Azonban míg az alapalakkal kapcsolatban viszonylag egyértelműen kijelenthetjük, hogy helynévről van e szó, addig itt a latin szövegbe beágyazott *Agard* alak mindhárom előfordulásánál minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy személynévként fordulhatott elő: 1211: In villa Thurk isti sunt iobagiones ecclesie ... *filius Agard*, Vruius cum filiis suis Vrbanis, Ambrosio (PRT X: 515); 1219/1550: *pristaldo Agard* de ... villa Zamtu (VR 114., 241; Gy I: 665); 1220/1550: *pristaldo Agard* de villa Medies (VR 121., 243; Gy I: 642). Az e szóhoz kapcsolódó helynév és személynév viszonyáról sajátosan nyilatkozik KISS LAJOS, aki a Fejér megyei *Agárd*, régi alakjában *Agár* településnevet az *agár* főnévből, illetve a belőle képzett *Agárd* személynévből származtatja (FNESz.). A helynév elsődleges képző nélküli formája – mivel ilyen személynevet nem ismerünk – inkább a közvetlen állatnévi eredetet erősíti, s az állatot jelölő szóból jöhetett létre a személynév is képzés útján, a *-d* képző segítségével (TNyt. I, 253–5). A képzett alakú helynév esetleg a képzős formájú személynevek mintájára, vagy más *-d* képzős helynevekhez igazodva jöhetett létre (vö.

TÓTH V. 1997). A *-d* képző itt tehát egyértelműen személynévképző funkciót tölt be.

8.2. Béka

Béka: jelentése a TESz szerint 'brekegő hangot adó kisebb kétlélű állat'. Az erre vonatkozó első adat 1295-ből való, és egy *Beka* alakról vonja le ezt a megállapítást a szótár. Eredetét tekintve a következő magyarázatok születtek:

VÁMBÉRY ÁRMIN a cs. *baka*, vagy az osz. *baga* szavakból vezeti le a magyar *béka* szavunkat (1870: 83), ezzel a véleménnyel egyetért BUDENZ JÓZSEF is (1871: 77).

GOMBOCZ ZOLTÁN is a török eredet mellett foglal állást és a tőhangzóbeli *á ~ é*; tör. *baka* > m. *béka* megfelelésére a török *čarлак* alakot hozza fel példának, amely *csérla*, *csélla* alakban került át nyelvünkbe (1905: 422).

HORGER ANTAL egy ócsuvas **baka* alakból magyarázza a mai *béka* szavunkat, mégpedig úgy, hogy ebből a **baka* alakból a magyarban **bákát*, **bákák* > **békát*, **békák* úton való elvonásból **béka* lett. Azt, hogy miért vált aztán köznyelvi alakká ez a **béka*, s miért nem a hangtanilag szabályos (**báká* >) **baka*, arra szerinte ma még lehetetlenség válaszolni. Legfeljebb arra lehetne rámutatni, hogy ugyanilyen nyelvjárási eredetűek a köznyelvi *téhát*, *rëá*, *lëány*, *gyërtya* stb. alakok is, de hogy miért történt meg benne az (> *e* hangváltozás, azt talán sejt-hetjük. Ilyen *béka* típusú főnév ugyanis nem volt a köznyelvben a **béna*, *céda*, *dézsá*, *héja*, *kréta*, *répa*, *véka*-féléknek hatása alatt tehát nagyon is könnyen ölt-hetett *béka* alakot (1912: 450).

A „Szófejtő szótár”-ban BÁRCZI GÉZA valamely török nyelvből magyarázza a honfoglalás előtti időkből, vö. pl.: *baqa*, megfelelői úz, kipcsak, turki, szibériai jellegű nyelvekben.

A TESz. szerint valószínűleg ótörök eredetű; vö.: oszm. *bağa*; tat. *baka*; kirg. *baka*; jak. *baya*: 'béka'; hasonló szók más török nyelvekben is vannak. Megfelelői a mongol nyelvekben is előfordulnak; vö.: mong. *baqa*; burj. *baèa*: 'ua.'. A törökben feltehetőleg hangutánzó eredetű, a *béka* brekegését adja vissza. A magyarba került török alak **baka* lehetett, amelyből a toldalékos **bakát*, *bakák* stb. alakokban elhasonulással **békát*, *békák* > *békát*, *békák* lett, s innen vonódhatott el a *béka* alapalak (TESz.)

Becha–Bechad: A *Becha* alaknak a *béka* olvasatot adhatjuk. A *ch* összetett jelünket a nyelvemlékekben több hang jelölésére is használták, elsősorban a *c* és *cs* hangjainkra (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR: 1967: 65–68). Használhatták ezt a betűkapcsolatot a *k* hang jelölésére is, ahogyan TERESTYÉNI is a *Choucha* állatnévnek a *csóka* olvasatot adja (1941: 25).

Becha: A *Béka* nevet az ÁSz. *Becha* címszó alatt nyolc adattal jelzi: Az első adat: 1229/1550: *pristaldo nomine Becha filio Petri* (VR 357., 295). 1252: *terram Ozlar ... sunt due mete quarum altera separat terras Becha et Prich filiorum Georgii* (ÁÚO VII: 339; Gy IV: 535); 1254: *Becha filius Mokian ...*

terram suam nomine Dada in comitatu Zobolch (HO VII: 44; NémethSzab 58); 1254: filia Dominici relictā videlicet *Becha* filij Farcasy ex parte vna et Merk cognato eiusdem *Becha* ... terra ipsius *Becha* (HO VI: 80); 1254: Transactio coram Capitulo Ecclesie Bachiensis inter *Becha* relictam et cognatum eiusdem Merk super solucinone de terra Reva (ÁÚO VII: 374); *1258: [Dionisius comes filius] *Becha* [de genere] *Becha*-Gregor (Sztp I: 361); 1282.1285: Bela Graecus, quem *Becha* et Gregor apud imperatorem Graecorum diutius tenuerunt (Kézai 183). Az utolsó adat: 1296/1408: Jo[hannes filius] *Becha* de Kuelges (EngelValkó: Kölgyes; Gy I: 303). A források alapján azt a következtetést tudom levonni, hogy mindegyik alak nagy valószínűséggel személynévként fordult elő a korban, ugyanis a nevek vagy a latin *filius* 'fiú' jelentésű szóval vannak kapcsolatban, vagy más nevek mellett felsorolásként szerepelnek.

***Bechad*:** Az alpalak *-d* képzős származékára csak egyetlen adatot találtam a személynévtárban, amelyről azonban nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani a személynévi voltát: 1203>1254: in predio ... Merena ... meta ... inter terram Karachun ... et inter terram *Bechad* et Sabram (Sztp I: 66; Kieg). Nagyobb valószínűséggel sorolható ez az alak a helynevek közé, így ebben az esetben a *-d* képző helynévképzőként funkcionál. A köznévi *béka* szóból tehát *Becha* személynév keletkezett, majd ebből – mivel *Becha* helynévre nincs adatunk – a személynévből keletkezhetett a *-d* képző segítségével a *Bechad* helynév. Emellett az is elképzelhető, hogy a helynév közvetlenül a köznéből alakult *-d* képzővel.

8.3. Bogár

Bogar–Bogard ~ Bugar–Bugard–Bugardi: A következő állatnév amellyel foglalkozom, az a *bogár*. Mind a *Bogar*, mind a *Bugar* alaknak a *bogár* olvasatot adhatjuk, mivel az egész magánhangzó-rendszert érinti az ómagyar korban a nyíltabbá válás. Ez a változás azt jelentette, hogy a legtöbb rövid magánhangzó egy fokkal nyíltabb, azaz alacsonyabb nyelvállású magánhangzóvá változik, míg az artikuláció egyéb mozzanatai lényegesen nem módosulnak. Az $u > o$ változás jelentkezik minden fonetikai helyzetben, egytagú szavakban, többtagúak hangsúlyos és hangsúlytalan, nyílt és zárt szótagjában. Számolnunk kell azzal, hogy az íráshagyomány sokáig fenntartja az u -s írásmódot akkor, amikor az o -s ejtés már régen sokkal általánosabb, esetleg már egyedüli (BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR: 1967: 148-150). HORGER ANTAL is magyarázza ezt a hangváltozást, amely szerint az ó-magyar korabeli o helyébe 1300 körül (akár hangsúlyos, akár hangsúlytalan szótagban) egy fokkal nyíltabb $á$ lépett, mely aztán általában ugyan a -vá labializálódott, de szóvégi r (l, n) előtt megnyúlt, mint a *bogár* esetében is (HORGER 1944: 11). Ez lehet a magyarázata az ÁSz.-ban lévő alakváltozatoknak.

A szó etimológiáját tekintve itt sem teljesen egyeznek a vélemények, nem tudjuk teljesen egyértelmű származásra visszavezetni.

A TESz. a következő állításokat fogalmazza meg a szóval kapcsolatban: Ismeretlen eredetű. 1. Az etimológia tisztázatlansága miatt a k -val is olvasható írásváltozatoknak a g -sekhez való viszonya felderíthetetlen. Az u -s alakok talán eredetibbek az o -soknál. 2. jelentése eredetileg az állatok bogár okozta nyugtalanságára utalt, innen terjedt át emberi tulajdonság jelölésére. A *bogároz*, *bogárzik* a bögyölyöktől zavart nyugtalan viselkedését jelöli. A *bogaras* eredetileg szintén állatokra vonatkozott. A m. *bog* szóból való származtatása valószínűtlen; finnugor egyeztetése és a románból való magyarázata téves.

A kezdetleges, nomád körülmények között élő emberek állandó kapcsolatban lehettek a különféle *bogarakkal*, illetve ez adódott a földművelő életformából is. CSAPODI ISTVÁNNAK a magyarázata szerint a magyar nép nyelvében *bogarak* nemcsak a födeles szárnyúak, az ú.n. keménybogarak, hanem a legyek, némely félfödélűek, sőt a rákokhoz tartozó pincebogár is (1906: 217). Ennek tulajdonítható, hogy a korabeli fennmaradt emlékeinkben meglehetősen szép számmal fordulnak elő az ebből a névből alakult személynévi alakok.

Bugar: A szó olvasatának a *bogár* alakot feleltetem meg. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint a *Bugar* alak eredetibbnek tekinthető a *Bogarnál*. Meglehetősen gyakran fordulhatott elő a korban tulajdonnévként, mert meglehetősen sok adatot találtam, szám szerint tizet: Az első adat: [XI]/KrónKomp: Sed cum thesaurum dividerent, rex cum consilio Vyd et Frank

episcopi et Radoan filii *Bugar* et Ilia, generis Vyd, in quatuor partes divisit (SRH I: 375); 1224: duos servos aratores cum filiis eorundem ... Hemiricus et *Bugar* (UB I: 99); 1237–1240: nomina jobagionum de villa Cebh (comitis) ... Cebh, *Bugar*, Ysaac, Bud, Pousa, Paulus; In villa Endred sunt duo vinitores, quorum nomina sunt *Bugar* et Wylma (PRT I: 774, 785; Gy II: 621); 1239: terram Ebed ... ad castrum Golgouch pertinentem ... cum octo mansionibus castrensium ... Botha, Cel, Tywan, Pincusd, *Bugar* (*Bucar*), Boxud, Hete et Nicolaus (CDES II: 33; Gy II: 235). 1252: iuxta terram *Bugar* (HOKI 26; Gy I: 400). Míg az előző adatok azt mutatják, hogy a *Bugar* személynévként fordult elő, addig ennél az 1252-es adatról már sokkal valószínűbb, hogy helynévként funkcionált. 1287: Martinus filius *Bugar* magister Tavarnicorum Mathei quondam palatini (MES II: 226; Gy IV: 446); 1297: Nicolaus filius Stoysa iobagio castri Nitriensis ... comes Martinus filius *Bugar* ... constituti ... possessionem Suran ... comiti Martino ... uendidisse (ActaSzeg 1971: 9; Gy IV: 462). +1299/1300: v. *Bugarteluke*; (Gy III: 344). Az előzőektől eltérően helynévi adatként szerepel a *Bugarteluke* is, ennek *Bugar* előtagja azonban személynév lehet, mivel a *telke* utótagú nevek jellemzően olyan szerkezetűek. 1300: Martinus filius *Bugar*, magister tavarnicorum Mathei quondam palatini (MES II: 489; Gy IV: 446); 1301: Nicolaus filius Cheten de Berench [terram] suam in Berench ... Martino filio *Bugar* [vendidit] (RDES I: 55; Gy IV: 354, 356).

A tíz adat latin fordítása után, illetve a szerkezete alapján kilencről egyértelműen megállapítható, hogy személynévi funkciót töltött be, egyről azonban az derült ki, hogy inkább helynév megjelölésére szolgált. Azt tudjuk tehát megállapítani, hogy a *bogár* állatnévből többnyire személynevek alakultak, azt azonban nehéz lenne megállapítani, hogy a *Bugar* mint helynévi alak közvetlenül az állatnévből, vagy már az ebből alakult személynévi alakból fejlődött-e. Az adatok időbeli előfordulása arra enged következtetni, hogy mivel a helynévi adatok időben későbbiek a személynéviéknél, ezért lehetséges, hogy a *bogár* állatnévből először személynevek alakultak, majd a személynévből keletkezettek a helynévi alakok.

***Bugard*:** A *Bugard* alakból szám szerint három adattal szolgált az ÁSz., melyek személynévként azonosíthatók: 1199: quendam quoque nomine *Bugard* pastorem ovium dedit (HO V: 3); 1219/1550: Terram ... quam villani a *Bugard* in commune emptam habebant (VR 74., 222; Gy III: 68); 1254: Luca filio *Bugard* de Sarov (ÁÚO VII: 401, 513; CDES II: 333; Gy I: 471). A *-d* képző ezekben kapcsolódhatott közvetlenül a *Bugar* személynévhez is, de számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, hogy ez a képző a köznévi alakokhoz kapcsolódva hozott létre személynévet.

***Bugardi*:** Egyetlen adatunk mutatja, hogy a *Bugar*nak *-di* képzős származéka is létezett a korban, mégpedig a meglehetősen korai időszakban, még az 1200-as évek előtt. A latin szövegbe beágyazott alakról a szövegkörnyezet alapján kije-

lenthető, hogy személynévi funkciót töltött be, tehát a *-di* képző is hasonló funkciót látott el ebben az esetben: 1138/1329: In villa Cobu sunt XIII mansiones carpentariorum ... Hithlen, *Bugardi*, Zima, Tartaudi (MNY 1936: 204). A *-d* képző utáni *-i* lehet véghangzó is, mivel az *i* és az *u* e képző után feltűnően sokáig megmaradt.

Bogar: Az első adat: 1211: [In Tychon] artifices hii sunt: filius Buhte, *Bogar* (PRT X: 503). 1299/1300: p. *Bogartelke*, *Bogartelk* in C-u de Clus (Gy III: 344). A *Bogar* alakról két forrást találtam, de ezek közül csak az elsőről állapíthatjuk meg, hogy személynévként fordult elő, mert a második esetben ez egyértelműen helynévi adat, amely azonban a személynévből alakulhatott helyet kifejező névvé.

Bogard: 1259: Luka filius *Bogard* de Sarow (CDES II: 437; Gy I: 471). Az utolsó adat: +1214/1334: libertinos ... Peter, Maderes, *Bogard*, Stephan cum fratre Gregorio (CDES I: 149). A *Bogar* szó *-d* képzős alakjára szintén két adatot találtam, mindkettő egyértelműen személynévként fordul elő a latin szövegkörnyezet alapján. A *-d* képző tehát itt is személynévképző funkciót tölt be.

8.4. Csiga

Chiga–Chigad: A következő állatnév amellyel foglalkozom, az a *csiga*. *Csiga* olvasatot adtam a korabeli *Chiga* alaknak, mivel a *ch* összetett jelünket a nyelvemlékekben több hang jelölésére is használták, elsősorban a *c* és *cs* hangjainkra (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR: 1967: 65-68).

A TESz. szerint a szó elsődleges jelentése: 1395 k.: 'egy fajta puhatestű állat' (BesztSzj. 1118–9.).

Eredetére vonatkozóan megoszlanak a vélemények, főleg a szó eszköz-, illetve állatjelentésére vonatkozó megállapítások különböznek egymástól:

PAIS DEZSŐ véleménye szerint a *Csiga*, írva *Chyga* személynév az oklevelekben 1279-től kezdve előfordul, de értelmezés híján a *csigával* való azonossága nem állapítható meg, értelmezéssel a mai *csiga* ugyanúgy *chyga*, *chiga* alakban tűnik fel. VÁMBÉRY a *csiga* eszközjelentését véve eredetibbnek, azt egy különféle forgó, forgató eszközöket jelentő török szócsoporthal veti össze (*csag*, *čigir*). PAIS ezt a véleményt egyértelműen cáfolja, és megjegyzi, hogy nézete szerint az állat- és eszköz-jelentésfajta nem egymásból fejlődött, hanem az előbbi az igenév 'tekeredő', az utóbbi annak 'tekerő' jelentésváltozatából (PAIS 1915: 312).

BÁRCZI GÉZA a „Szófejtő szótár”-ban ismeretlen eredetűnek nevezi a szót, és az első személynévi adatot 1272-ből hozza.

A TESz. az előbbieken alapszóra eredetét tekintve ismeretlen eredetűnek nevezi. Figyelmet érdemel és további vizsgálatot kíván az a származtatás, amely szerint elhomályosult folyamatos melléknévi igeneve egy 'teker, csavar' jelentésű *csigigető*nek. Ez utóbbi esetleg egy ótörök *čīŪ- (? ~ *čīg-) 'teker, csavar' szótól átvétele. Az igei alapszóból való származtatást támogatná a *csigával*-val összefüggő *csigolya*, *csigoló*, *csigolat*. Igen gazdag a szó átvitt értelmű alkalmazása különféle *csigához* hasonló tárgyra, csigavonalú tekervényre. Hangutánzó igetöbblől, valamint görög eredetű vándorszóként való magyarázata nem valószínű; mongol és indoiráni származtatása téves.

A névjegyzékben az alapalakra és *-d* képzős változatára is csak egyetlen adatot találtam, ugyanakkor mindkét adatról megállapítható, hogy biztosan személynévként szerepeltek ezek a tulajdonnevek, tehát a *-d* képző személynévképző funkcióban jelenik meg itt is:

Chiga: 1272: cum octo capitibus hominum quorum nomina sunt hec ... Item *Chyga* cum una filia sua (MNY 1914: 39; UB II: 14).

Chigad: 1212: Ego Ipolitus dedi ecclesie mee ... L. bobus et octingentis ouibus cum pastoribus scilicet *Chigad* cum uxore et filia, Georgio et Roma (HO VI: 9; FöldJár 198; Gy II: 348).

8.5. Csuka

Őseink fő foglalkozása a kezdeti időkben, mint ahogy ez a különböző krónikákból is kiderül, a földművelés és állattenyésztés mellett a halászat volt. Ebből következtethetünk arra, hogy a vízben élő állatok, főként a halak a mindennapi beszélgetésekben előfordultak, így nagy valószínűséggel válhattak tulajdonnevekké. Nem csak a *hal* alakról, mint egy bizonyos állatcsoport gyűjtőnévéről van szó, hanem az egyes halfajták is előfordultak bizonyos forrásokban, így például a *csuka*.

A *Chuka*, *Chuca*, *Cuka*, *Scuka*, *Cuca* alakoknak a *csuka* olvasatot adhatjuk, a TESz. a szó első adataira hasonló helyesírású adatokat közöl.

A halfajta a csontos halak osztályába tartozik és őshonos ragadozó halunk. A TESz. szerint a szó jelentése: 1395 k.: 'kacsacsőrre emlékeztető fejű édesvízi ragadozó hal' (BesztSzj. 296.).

Eredetét tekintve abban többnyire megegyeznek az egyes vélemények, hogy valamely szláv nyelvből kölcsönzött szóról van szó, de hogy pontosan melyik szláv nyelvből került át hozzánk, arról már megoszlanak a vélemények:

KNIEZSA ISTVÁN cáfolja CONEV BENIO kísérletét, aki a szláv szavaink túlnyomó részét a bolgár nyelvből akarja levezetni. Felsorol néhány szót, amelynek bolgár eredete már hangtani okból sem fogadható el. A *csáva*, *csuka* szavainkat a szláv *ščava*, *ščuka* szavakból magyarázza, a bolgárban pedig már a IX. századtól kezdve csak *št*-t ismerünk (1935: 354).

Az EtSz. az első tulajdonnévi adatot 1152-ből hozza, és szintén a szláv *ščuka* szóból magyarázza a magyar alakot. Arról azonban, hogy mely szláv nyelvből került át a *csuka* szó nyelvünkbe, erre nézve a következő nézetek vannak:

MUNKÁCSI szerint eleinknek az „*Esox lucius*”-t már oroszföldi hazáikban ismerniük kellett, mert e hal ott bővíben van; ha idegen névvel jelölték, ez arra mutat, hogy szent állatjuk lehetett, ezért tiszteletből nem említették nevét, e szerint a *csuka* szó honfoglalás előtti szláv: orosz jövevény volna.

Bár ASBÓTH e magyarázat nyelvi része ellen foglalt állást, hangtanilag az átvétel lehetséges. ASBÓTH szerint a magyar *csuka* *šč*-n vagy *č*-n kezdődő bolgár nyelvjárási alakból való.

MELICH JÁNOS szerint *šč*-n kezdődő szlov.-kaj.-horv. nyelvi átvétel, később e nézetét aszerint módosította, hogy bármely *šč*-szókezdetet feltüntető szláv nyelv lehetett az átadó, a bolgár és a szerb azonban kizárandó az átadók sorából, mert itt a szókezdet már a IX–X. században is *št*.

VALLÓ szerint a szó a tótból való, MELICH szerint ez hangtanilag nem lehetetlen, más okoknál fogva azonban kevésbé valószínű.

MELICH teljesen hibásnak tekinti DONNER magyarázatát, aki finnugor szónak tekinti.

BÁRCZI GÉZA a „Szófejtő szótár”-ban szintén valamely szláv nyelvből magyarázza a *csuka* szavunkat, amelyre az első személynévi adatot 1152-ből hozza.

A TESz. szláv eredetűnek tartja, eredetének tekinthető például a szln. *ščúka*, de megfelelő szók más szláv nyelvekben is vannak. A magyar *csuka* egy *šč* kezdetű szláv alak átvétele, de közelebbi forrása nem határozható meg; leginkább mégis a szlovén-kaj-horvát vagy a szlovák jöhet számításba átadó nyelvként. A törökből való származtatása a szótár szerint téves.

Chuka, Chuca, Cuka, Scuka, Cuca: 1. 1152: III ho(m)i(n)es: *Cuka*, Vosonei, Kaska (PRT I: 601; ChAHT 58). 2. 1209: VII mansiones ... castri Gologouciensis ... Vendeg, Paulus, Petrus, Cema, Iuuetu, *Cuka*, Butuz ... de villa Cem (CDES I: 127; Gy III: 411). 3. 1210: libertinos ... Rupa, Feud, Files ... *Chuca*, Paul, Gilianus (PRT I: 618). 4. 1226/1550: Vsi procurator villae Scaldubag statutit ante nos ... Andream, Michaelem, Buhtam, *Scukam* ... Scekam et Benam (VR 340., 287). 5. 1237–1240: In villa Nelka ... nomina pistorum ... *Chuka*, Stephan (PRT I: 773; Gy II: 612). 6. 1269!: Mika comes filius Iak, Tristianus comes, Nicolaus filius *Chuca* [iudices] (Kub I: 169). 7. +1282/1346!: Abel f. Monich et Ipach f. *Chuke* ... nobes de Bodon C. Bach (Gy I: 214). 8. [1291.1294]: Item Michaeli et *Chuca* filio suo uendidit C cubulos farinarum [?] (MNY 1926: 359). 9. 1213/1550: Sebe curiali comite de Carasna, pristaldo *Cuca* (VR 260., 162; Gy III: 515; EO I: 137). A latin szövegkörnyezet alapján mindegyik adatról megállapítható, hogy személynévi funkciót töltöttek be.

Cucad: A *Cuca* -d képzős származékára csak egyetlen adatot találtam, amelyről azonban a latin szövegkörnyezetből megállapítható, hogy személynévként fordult elő: 1198: [in predio Michael] quarta mansio Mogd cum uxore *Cucad* ... filiis ... Pribur et Cucou (ÓMO 63; UB I: 34).

8.6. Gebe

Gebe: A következő állatnév, amellyel foglalkozom az a *gebe* név, amely a korabeli forrásokban is ebben az alakban jelent meg. A *gebe* nevet erősen lesóványodott lóra használták.

VÁMBÉRY ÁRMIN (1870: 145) a *gebe* szavunkat tatár-török szavakkal hozza kapcsolatba, amely szerint a *gebe* cs. felpuffadt hasú, földagadt jelentéssel bír, amely elképzeléssel BUDENZ JÓZSEF is egyetért (1871: 99).

Az EtSz. szót ejt a *Gebe* személynévi megfelelőjéről, de azt mondja, hogy a személynév eredete tisztázatlan. A *Gebe*, mint férfinévre az első adatot 1286-ból, női névre 1358-ból hozza. A szótár szerint azonban a *Gebe* személynév a *gebe* 'sovány, rossz ló' köznévvvel alig hozható kapcsolatba.

SzófSz. ismeretlen eredetűnek tekinti, amely talán egy *geb-* hangfestő eredetű igei tő származéka.

MOÓR ELEMÉR a mai ismeretlen eredetű *gebe* szavunk eredete, jelentése 'nősténylő' lehetett (1950: 159).

A TESz. szerint a jelentése 'hitvány ló', első adatát 1566-ból, Heltaitól közli. Hangfestő eredetű szónak tekinti. Alaki és jelentésbeli összefüggések alapján nyilvánvalóan a *gebed*, *gebeszkedik* stb. családjába tartozik; távolabbról a *göb*, *gömb* családjával is összefügghet. Alakilag a *göbe* 'koca' párja. A szóvégi *-e* igenévképző vagy kicsinyítő képző lehet. Az eredetibb jelentése az ebben a szócsaládban eléggé uralkodó gubancosság, kócoság képzete alapján jött létre: a hitvány, beteges, sovány ló szőre gubancos. Ugyanezen szemlélet alapján alakult ki a gubanc-nak is a '*gebe*' jelentése. Az a feltevés, hogy a *gebe* eredeti jelentése 'kanca' volt, nem igazolható. Török származtatása téves.

A névjegyzékben a *Gebe* alakra és ennek *-d* képzős származékára egy-egy adatot találtam, tehát nem lehetett túlságosan elterjedt név a korban:

Gebe: [1296.1300]: universi cives de Alba ... Nic. f. *Gebe* et fr-es eiusdem, Hericus et Wyllam f-i David cives (Gy II: 372).

Gebed: 1271: possessiones in Zecheu, in *Geded*, in Kortul, in Bodun (HOKl 61; MonBp I: 122; Gy IV: 517; HO VIII: 371: *Gebed*). A *Gebe* alak egyértelműen személynévként jelent meg a forrásban, ellenben a *-d* képzős alakjával, amely helynévi funkciót tölt be, s így ki kell zárni a személynévek közül.

A *Gebe* helynévként is előfordul, ezt KISS LAJOS személynévi eredetre vezeti vissza, a személynévet pedig a német eredetű régi *Gebart* ~ *Gébárt* személynév becéző alakjának tartja (1997: 1. *Nyírkáta*). Erre azonban semmi bizonyíték sincs, a többi állatnévi eredetű személynév alapján legalább ugyanilyen jogosan hozhatjuk kapcsolatba az itt említett állatnévvel is.

8.7. Hal

Hala: A *hal* köznévfő eredetére vonatkozóan a nyelvészek véleménye összhangban van, és akárcsak BUDENZ JÓZSEF (1867: 395), úgy GOMBOCZ ZOLTÁN (1909–10: 245) is a szó finnugor eredete mellett foglalnak állást. GULYA JÁNOS (1967: 467) szerint a finn (finn-permi) *a-nak a magyarban hol *á*, hol *a* a megfelelője. A finnugor alapnyelvben a szavak kevés kivétellel magánhangzóra végződtek. Ha összehasonlítjuk a magyar *hal* szót, annak finn *kala* megfelelőjével, akkor láthatjuk, hogy a finn szavak végén egy magánhangzót találunk, ami a magyarban hiányzik. De ugyanez a magánhangzó fölbukkan a magyarban is bizonyos toldalékok előtt. Korai magyar nyelvemlékeinkben nemcsak toldalék előtt találjuk meg a tövéghangzót, hanem abszolút szóvégen is (BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR: 1967: 107). Az ősmagyar kor végén és az ómagyar kor kezdetén már megkezdődött a szóvégi magánhangzók eltűnése, de szórványosan még előfordulhattak véghangzós alakok az ómagyar korban is.

A TESz. megállapítása is összhangban van az eddig elmondottakkal, amely szerint a *hal* szó jelentése 'Fisch' és első előfordulása 1075/1124/1217-ből való (MonStrig.1: 57). Ősi örökség az uráli korból. Az uráli alapalak *kala lehetett. A szócsalád indoeurópai és altaji kapcsolatai a szótár szerint további vizsgálatot igényelnek.

Hala: A személynévtárban a köznéffel azonos alakú személynév nem fordul elő, több képzővel ellátott változata azonban azonosítható. A *Hala* esetleg a *hal* köznévfő *-a* személynévképzős alakja lehet (SZEGFŐ 1991: 251), erre egyetlen adatot találtam, amelyről egyértelműen megállapítható, hogy személynévként funkcionált: 1257: *Hala* filius Cosme, Maladechwet, Wolcoyn filii Bodich, qui de iobagionibus Castri nostri [regis] Zagrabiensis fuerant oriundi (ÁÚO XI: 439; Sztp I: 353).

Halad: A *Halad* forma a *hal -d* képzős származékának tekinthető, erre öt példát találtam. Az első adat 1211: In villa Fotud ... ioubagiones ecclesie ... filius Hozug, *Halad* (PRT X: 510). További adatok: 1235/1550: tunnarios regales de villa Tunnal ... scilicet Andream, Tupur, Chama, Thuch, *Halad* et Bogy (VR 140., 306; Gy I: 678); 1255: servitores ... ecclesie Strigoniensis ... Lukam filium Echen, *Halad* cum filio suo Moka, Vonunto cum filio suo Bulchu ac Donkus filium Dominici (CDES II: 331; Gy IV: 316); 1263/1466/1467: Phil. f. *Halad* de Kyrth (Gy I: 226). Az utolsó adat: [1300]>1388: *Halad* de Zember (Gy III: 265). A latin szövegek környezetében mindegyik esetben azt bizonyítja, hogy a forrásokban a *Halad* alak személynévi funkciót tölt be, tehát a *-d* képző személynévképzőként funkcionál.

Haladi: A *Haladi* nevek a fentiekhez hasonlóan, a *hal -di* képzős formájának tarthatók, ezekre két példát találtam. A latin szöveg tanúsága szerint a *Haladi*

alak személynévként jelent meg a korban: 1138/1329: nomina servorum ... in villa Tohu: Besedi, *Holudi*, Hodus, Vecesdi; nomina servorum, qui debent servire preposito cum suis curribus ... In villa Kana: Sebedi, *Haladi*, Obus, Adus, Farcasti (MNY 1936: 131, 134).

TERESTYÉNI a *Halad* illetve a *Haladi* alakon a *-d* és *-di* képzőket a magyar *hal* kicsinyítő képzős származékának tekinti (1941: 25). A többi állatnévi eredetű személynév alapján ezt a fenti adatok is megerősítik. FEHÉRTÓI KATALIN ennek ellenére szótárában a *Halald*, *Halaldi* nevekkel együtt tárgyalja őket (2004: 366–7), noha ez utóbbiak a *halál* szó *-d*, illetve *-di* képzős alakjai lehetnek. Az eljárásához magyarázatot nem fűz, így álláspontját nem fogadhatjuk el.

8.8. Keselyű

Keseleu–Keseleud: A szónak a *kesel(y)ű ~ kesel(y)űd* olvasatot adhatunk, amelynek jelentése a TESz. szerint: 'dögevő, nagy testű, éles látású madár'.

A szó eredetére vonatkozóan viszonylag megegyeznek a vélemények, és többnyire a török eredet mellett foglalnak állást nyelvészeink.

Ezt a nevet GOMBOCZ (1914: 243–9, 293–301) és PAIS (1966: 14) is török személynevek fordításának tartja. Az Álmos születésénél jelen lévő *keselyű* mutatja a magyarság totemisztikus hagyományát.

NÉMETH GYULA magyarázata szerint van egy fontos ismertetőjele a bolgár-török eredetnek. Az őstörök *č* a csuvasban *ś*-sé fejlődött, s régi török jövevényszavaink közül azok, melyeken bélyege van a bolgár eredetnek, visszatükröztetik e fejlődést, amennyiben (ha *č* van bennük) a *č* helyén *s*-et mutatnak, pl. *keselyű* (1920: 25).

A Szófejtő szótárban BÁRCZI GÉZA a *keselyű* szavunkról azt mondja, hogy valószínűleg valamely török nyelvből került át még a honfoglalás előtt, vö. csagatáj *qučalaq*. Magashangú megfelelői más képzővel megtalálhatóak az úz, kipcsak jellegű nyelvekben.

BENKŐ LORÁND a *ly* hangunkkal kapcsolatban tesz említést a *keselyű* szavunkról. Azt mondja, hogy a jövevényszócsoportok közül török eredetű szavainkban számolhatunk először a későbbi magyar *ly* előzményeivel. Bár nem sok török jövevényszó vonható tárgykörünkbe, e szavak hangtani problémái mégis elég bonyolultak, mivel a legtöbb esetben nem tudjuk melyik török nyelv volt az átadó, s a magyar szó közvetlen török előzője sem mutatható ki. Annyi valószínűnek látszik, hogy *l* átvételéről török jövevényszavaink esetében nincs szó, a török nyelvekből feltehetően csak *l*-es alakok kerültek a nyelvünkbe. Többséjű hangzóközi *l*-re megy vissza a *keselyű* szavunk is: (Oklsz.: 1233/1345: *Keseleu*; Oklsz.: 1386: *Keselyws*) < *küčäläy, csag. *kočalak*, oszm. *küčügän* (1953: 10).

A TESz. szerinti jelentése: 1233/1345: 'dögevő, nagy testű, éles látású madár' (Oklsz.). Valószínűleg ótörök eredetű, pontos előzményét azonban nem tudjuk kimutatni. A feltehető előzményéhez legközelebb a mély hangú csag. *qučalaq* 'keselyű' (Radl.), *qučalaq* 'kánya' (Zenk.) áll. Magas hangú tóból, de más képzővel alkotott származékok több török nyelvben is megtalálhatók; vö.: oszm. *güciügen* 'egy fajta keselyű' (Radl.); kirk. *küčügön* 'egy fajta ragadozó madár'. A magyarba került török alak *küčäläy lehetett. Az *l* a magyarban palatalizálódott.

A *Keseleu*-nek és *-d* képzős származékának, a *Keseleud*-nek néhány előfordulása mutatható ki a régiségben.

Keseleu: A *Keseleu* alakra két adatot találtam a névjegyzékben, mindkettő személynévként jelenik meg a latin szövegek környezetében alapján: 1237: *Keselev*

filius Sebastiani de villa Guepolth! et cognati eius Ipolitus de Sar et Kemecha de Lytur (Veszprém; Gutheil 304); 1237: *Keselev* de villa Guepolth (Veszprém; Solymosi).

***Keseleud*:** A *Keseleu* alakból *-d* képzővel alakult a *Keseleud* alak, amelyre három adatot találtam a névjegyzékben: +1135/+1262/1566: [predium] Paztuh ... dedit rex Ladislaus comiti Lamperto cum sorore sua ... cum hominibus *Keselend*, Mysin, Wsudyn, Ragudyn, Bolec, Wroc (CDES I: 71; Gy III: 232: *Keseleud*); cr 1232/1346: villam Meneka ... terra quam a *Keseleud* vicino eorum emerant ... terra ... prius *Keseleud* vendiderat (HO VIII: 29); 1237-1240: In predio Zazlo ... nomina pastorum ovium: Ombruus, *Keseleud* cum filiis (PRT I: 778; Gy II: 641). Mindhárom adatról egyértelműen megállapítható a latin szövegkörnyezetből, hogy személynévről van szó.

8.9. Őz

Euze–Euzed ~ Euzen–Euzend: Az őz állatnevet is azonosíthatjuk Árpád-kori személynévi alakokkal. Az *Euze* típusú alakoknak *őze* olvasatot adhatunk. Az *ö* jelölése az ómagyar korban igen ritka volt, a kódexek kora előtt az *o*, majd az *ev*, *eu* jelölések divatoztak (BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR 1967: 69). Általános tendencia volt az ómagyar kor folyamán a magánhangzók nyúlása. Az *ö* hang nyúlása néha egytagú szavakon is jelentkezett vö. *ös* > *ős* (BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR 1967: 165), így ez alapján feltételezhetjük, hogy az *Euze* alakban az *eu* betűkapcsolat *ö* hangot jelöl, amely a későbbiek folyamán hosszú *ő*-vé változott, így eredményezve a mai *őz* formát.

Az *Euze*, *Euzed* stb. típusú személynévek ugyanakkor *ősze*, *őszed* stb. olvasatúak is lehetnek, mivel az ómagyar korban a *z* betű a *z* és az *sz* hang jelölésére egyaránt használatos volt. Az *sz*-szel való olvasás esetében a neveket az *ősz²* 'fehér, szürkésfehér (főként haj)' szóval is azonosíthatjuk. Az itt említett példákat a TESz. kérdőjellel részben az *ősz²* alatt, részben pedig az *őz* alatt említi, ami azt mutatja, hogy objektív fogódzót nem talál az elkülönítésükre. Ennek megfelelően én magam is az összes ide tartozó adatot bemutatom az *őz* alatt, de megjegyzem, valószínű, hogy köztük más nevek is előfordulnak.

A „Szófejtő szótár”-ban BÁRCZI GÉZA szerint a szó eredete ismeretlen, és az eddigi megfejtési kísérletek nem fogadhatóak el.

A TESz. szerinti jelentése a szónak: 1. 1138/1329: 'a páros ujjú patások rendjébe tartozó, erdőkre, mezőkön élő kérődző állat (MNY. 32: 130); 2. 1395: 'kecske, zerge' (SermDom. 2: 258) stb. Ismeretlen eredetűnek tekinti a TESz is. Az a magyarázat, mely szerint egy föltett **őszbőr* (> **őzbőr*) '*ősz* *irha*' összetételből vonódott el jelentéstapadással, nem meggyőző. Kaukázusi, iráni és török származtatása téves.

Euze: Az *Euze* alakra nyolc adatot találtam. Az első adat: 1256: primus Teek commetaneus eiusdem terre, Ehelleus cum *Euze* et Petro filiis suis, comes Adam cum filio suo Zolouk nominato (HÁO 19); 1259: de villa Chaba ... *Euze* sacerdotem (HO V: 31; Sztp I: 373); 1262: Natus filium Ompud, Heused filium *Euze* de villa Turek (Zala I: 40); 1280/1280: meta ... terre Tukul ... tertia meta est terre Cosme et *Euze* custodum silvarum (MonBp I: 185; Gy IV: 199); 1285: [Stephanus filius] *Ewze* [terra sua] Veresalma (Sztp II/2.3: 355); 1287/1353: Stephano filio *Ewze* clavigero domini regis, Makana filio Merk et Michaele filio Petri fratrum Stephani antedicti de Sarus ... Stephanus filius *Euze*, Makana et Michael ... per *Euzem* et filios suos (HO VIII: 253.254); 1288: terramWeresalma ... in Comitatu de Sarus ... quam *Ewze* et filij sui possidebant (ÁÚO IX: 465; Sztp II/2.3: 399); [1300]: comitem Andream et *Ewze* de Magna Insula (MonBp I: 347; Gy IV: 199). A latin források szövegkörnyezetei megmutatják, hogy az

összes adat személynévként fordult elő. Az *Euze* alakok *őze* olvasatúak lehetnek, s bennük a szóvégi *-e* személynévképző lehet (SZEFGŰ 1991: 251).

***Euzed*:** Az alapalak *-d* képzős formájára az előbbi nyolchoz képest csak hármat találtam, tehát jóval kevesebbszer fordulhatott elő *-d* képzős formában. Az első adat: 1238/1346: Stephanus et Adrianus clerici, *Evzed* et alter Stephanus et Paul de Ruhman ... Stephano et Adriano et Euzino et Paulo (CDES II: 26; Gy IV: 290); [1283]: Mathey filius Mathey de Buken ... Matheo et *Suzed* [helyesen: *Euzed*] filys *Suzen* [helyesen: *Euzen*] cognatis suis (HO VII: 341); 1300: Dominicus filius Forgalam, *Euzed* et Paulus filii Ezem ... nobiles de Vgacha (Sztp II/4: 245). Mindegyik *-d* képzős alak személynévként jelent meg a forrásokban, ezt a latin szövegek igazolják. Az alapalakról és a *-d* képzős formáról közel egyidőben jelentek meg az első adatok.

***Euzen–Euzend*:** Szintén az *őz* állatnévre vezettem vissza az *Euzen* és *Euzend* alakokat, amelyek az *Euze* alak *-n*, illetve *-n* + *-d* képzős származékai (SZEFGŰ 1991: 203–4, 251). Mindkét formára számos adatot találtam a korabeli forrásokban.

***Euzen*:** Az *Euzen* alak nyolcszor fordult elő, tehát pontosan annyiszor, mint az előbb említett *Euze*. Az első adat: 1138/1329: nomina servorum ... in villa Kobu ... Farkas, *Euzen*, *Vsu*; In villa Lingu ... nomina servorum: Nulos, *Euzen*, Cepudi (MNY 1936: 131, 132; Gy I: 898); 1165: suburbanos Psoniensis castris ... Ombud, Colou, *Euzen*, Petu, Vokud (CDES I: 85; ChAHT 69); +1171/a 1334: malus homo nomine *Euzen* vi possederat terram (PRT VIII: 274); 1211: In villa Pilip ... vinitores: ... Bolchou cum filio suo *Euzin*, Berze cum filio suo Helia; In villa Beseneu ... joubagiones; filius, dictus *Euzen* cum filio suo Pour; In villa Thurkh ... jobagiones ecclesie ... filius *Euzen*, Salca (PRT X: 507, 509, 515; Gy I: 706); 1270: Thoma filio *Euzen* de Zemera pro comite Laurencio filio comitis Petri domino suo (ÁÚO VIII: 321; UB I: 385); [1283]: Mathey filius Mathey de Buken ... Matheo et *Suzed* [helyesen: *Euzed*] filys *Suzen* [helyesen: *Euzen*] cognatis suis (HO VII: 341); 1287: *Euzen* (filius) Drask [homo regius] (Sztp II/2.3: 373; HO VI: 322: *Suzen*); 1300: Johannes filius Gabrielis comparuit ... contra Dominicum et Laurencium filios Fulguran, item Abraam et Isac filios Baradnuk, item Andream filium *Euzen* ... item Gubam filium Akus, item Nycolaum filium Chanad, item Gabrianum de Patruh (Zichy I: 101). A latin szövegkörnyezet – akárcsak az *Euze* esetében – azt igazolja, hogy mindegyik adat személynévként jelent meg a korban.

***Euzend*:** Az *Euzen* *-d* képzős változatára csak egyetlen adatot találtam, tehát ebben az esetben sem terjedtek el jobban a *-d* képzős formák, ugyanakkor itt is személynévi funkciót tölt be a név: 1292>1410: Mathius, Paulo et *Ewzend* filius *Ewzend* [helyesen: *Ewzen*] [de Buken] (Sztp II/4: 99).

8.10. Réce

Rece ~ Reche–Recedi: E neveket a magyar *reće* szóval hozhatjuk kapcsolatba. A *reće* eredetére vonatkozóan többféle nézet alakult ki, de a magyarázatok nagy része kapcsolatba hozza a szót valamilyen szláv eredetű alakkal, bár a korabeli magyarázatok már sokkal inkább a hangutánzó eredet mellett foglalnak állást.

BUDENZ JÓZSEF a *reča* alakot egy újszl. *reca*, szb. *raca*, illetve a magyar *reće* szavunkkal azonosítja (1863: 474).

ASBÓTH OSZKÁR magyarázata szerint a magyar nyelvben nem ritkán használunk olyan dolgok kifejezésére szláv szót, amelyek a magyarok előtt már az őshazájukban ismeretesek voltak és amelyekre bizonyosan már a szlávokkal való érintkezésük előtt volt szavuk. Ezek között a kifejezések között említi a *reće* szavunkat is (1900: 77).

A „Szófejtő szótár”-ban BÁRCZI GÉZA is azon a véleményen van, hogy valószínűleg hangutánzó eredetről van szó, a régi nyelvben a kacsa hangját *receg* igével fejezték ki. Egyeztették a szláv *raca* főnévvel, ez azonban éppúgy hangutánzó, mint a magyar szó, s belőle a magyar hangalakot egyébként is bajos volna megfejteni (1941).

BENKŐ LORÁND megállapítása szerint a magyar *reće*, szláv *raca*, román *ruța* szóalakok kapcsolata is feltehetően csak a hangutánzó eredetű kacsahívó szón keresztül lehetséges. Tehát a véleménye szerint a különböző nyelvekben egy kacsahívó hangját utánzó szóból alakulhattak ki a kacsát jelölő *reće*-típusú szavak (1953: 196).

A TESz. szerint a jelentése: 1395 k.: 'kacsa' (BesztSzj. 1176.). Hangutánzó eredetűnek tartja. A kacsa hangját utánzó szóként keletkezett, szoros összefüggésben a *receg* igével, melyet szintén használtak a kacsa hangjának jelölésére. A *reće* olyan morfológiai alakulat, mint a *ruca*, *csibe*, *tuba* stb., ezért lehetséges, hogy alapja a kacsa ma már ki nem mutatható *rec-rec*-féle hívószava volt. Hasonló hangutánzó szavak más nyelvekben is bőven szolgálnak a kacsa megnevezésére, anélkül, hogy közöttük minden esetben szorosabb etimológiai azonosságot kellene feltennünk. A magyar szó első szótagi magánhangzója eredetileg minden bizonnyal rövid volt, s a hangsúly hatására nyúlott meg; a rövidség későbbi adatokkal is igazolható: pl 1800: *retze*. Szlovénból való magyarázata nem meggyőző. A Dunántúlon és Erdély középső részein élő nyelvjárási szó.

A fentiek alapján a régi magyar *Rece ~ Reche*, illetve *Recedi* neveket *reće*, illetve *recedi* formában olvashatjuk. Lehetséges azonban, hogy a szóbeljeji *c* és főképpen a *ch* betű *cs* hangértékű volt, így *recse(di)* olvasatú a szó, s ebben az esetben nyilvánvalóan nem hozható kapcsolatba a *reće* állatnévvel. Ezt a kérdést azonban semmiféle fogódzó alapján nem tudjuk eldönteni.

Rece ~ Reche: A *Rece*, *Reche* alakokra összesen nyolc példát találtam a forrásokban. Mindegyik adatról megállapítható a latin szöveggörnyezet alapján, hogy személynévi funkciót töltöttek be: 1. 1138/1329: In villa Geu ... nomina servorum: File, Bene, Wandi, *Rece*, Bulsu, Geugu (MNY 1936: 132; Gy I: 895). 2. 1211: Vdornici de Mortus ... filius Vgrun (filii Vgron), Inod cum filiis suis *Reche* (*Rece*), Forcos frater eius Meteu (Meceu) cum filiis suis (PRT X: 512). 3. 1219/1550: Ioubagiones de Bekves ... item ioubagiones de castrensibus exempti scilicet *Reche*, Banus, Ambus et Thycus (VR 42., 230; Gy I: 503). 4. 1263: terram Castri Zaladiensis Bylle uocatam ... terram *Reche* ... et terram Bylle (ÁÚO VIII: 64.65). 5. 1276: consideratis serviciis ... Nicolai et Stephani filiorum *Reche* duas possessiones ... Churre et Symperg vocatas ... [eidem] duximus conferendas (MES II: 55). 6. 1289: *Reche* [filius comitis Laurencii] (SMM 1995: 15). 7. [1290]>1290: [Nicolaus homo regius filius] *Reche* (Sztp II/4: 28). 8. 1295: porcione Stephani et Nicolai filiorum *Rechee* (ÁÚO V: 146).

Recedi: A *Recedi* alakra egyetlen példát találtam, amelyről megállapítható a latin szöveggörnyezet alapján, hogy személynévi funkciót töltött be: 1138/1329: nomina servorum ... In villa Ruosti ... Radi, Risun, Dice, Cusapa, *Recedi*, Calpas (MNY 1936: 132).

9. Növénynevekből alakult személynevek

A régi személynevek nevek viszonylag nagy csoportját a növénynevekből alakult nevek alkotják. Többféle okot találhatunk itt is arra vonatkozóan, hogy mi készthette a kezdetleges népeket arra, hogy növények nevét vegyék fel személynévként. Mint ahogy azt már az állatnevekkel kapcsolatban említettem, ezek a népek szoros kapcsolatot ápoltak a körülöttük lévő környezettel, így a természet közelsége ösztönözte őket arra, hogy annak jelenségeiből vegyék személynévanyagukat.

Előfordulhatott, hogy egyes emberek bizonyos növények termesztésével foglalkoztak, így ezeknek a személyeknek a megjelölésére használhatták az általuk termelt növények neveit.

Egyes növények, ugyanúgy mint az állatok esetében válhattak totemekké, de kétségkívül kevesebbszer számolhatunk be ilyen fajta kultuszról, mint az állatoknál.

Az azonban elképzelhető, hogy az újszülöttek rendelkezettek olyan külső jegyekkel, amelyek bizonyos növényekre emlékeztették szüleiket – gondolhatunk itt akár színre, formára, tapintásra –, így ez arra készthette őket, hogy gyermeküknek a rá emlékeztető növény nevét adják.

Meg kell említeni azt a felfogást, amely szerint a növényneveink nagy részét a szemes, magtermést hozó növények alkotják. KERÉNYI KÁROLY (1931: 94–106) erre a jelenségre magyarázatot adott tanulmányában. Azt állítja, hogy a természeti népek a gyermeket úgy fogják fel, mint a magot, tehát ez ösztönzi őket ilyen típusú személynevek adására (TERESTYÉNI 1941: 23). A *-d* képzős személyneveim között is nagy számban találhatunk magvas növényeket, mégis azt gondolom, hogy nem feltétlenül kell ilyen irányban keresszünk, véleményem szerint sokkal inkább összefügg ez a névadási szokás azzal, hogy földművelő népekről van szó, tehát többnyire szálás, magtermést hozó növényekkel kerültek ezek az emberek napi kapcsolatba.

Az alábbiakban sorra veszem azokat a növényneveket, amelyekből véleményem szerint *-d* képzős személynevek alakultak. Először az adott növényt nevezem meg, ezt követően foglalkozom az Árpád-korabeli alakokkal, amelyeknek olvasatait az adott növények nevével azonosítom.

9.1. Árpa

Az *árpa* növénynév jelentése: 950 k.: '? egyfajta gabona; Gerste' (ÓMOlv.7). Az *árpa* növénynévből alakulhatott az *Arpa* személynév. Ezzel a névvel kapcsolatban felmerült az a probléma, hogy magyar forrásokban az *Arpa* személynévet nem találtam meg. Azonban GOMBOCZ is azt mondja, hogy nagy rá az esély, hogy az *Árpa* nem a magyarságnál vált személynévvé, hanem a törököknél, és hozzánk már mint török személynév kerülhetett át (1914: 282.).

Az elkövetkezendőkben a köznévi eredetire vonatkozó magyarázatokat ismertetem:

VÁMBÉRY ÁRMIN (1870: 127) és az ő magyarázata nyomán BUDENZ JÓZSEF (1871: 77) török jövevényszónak tartja az *árpa* szavunkat, amely a tör. *arpa* szóból magyarázható.

GOMBOCZ ZOLTÁN is török eredetű szónak tartja, amely előfordul *Árpád* alakban személynévként és helynévként egyaránt (1907: 25).

Az EtSz. az első tulajdonnévi adatot 1086-ból hozza, és megjegyzi, hogy az *árpa* szavunk személynévként is előfordult *Árpád* alakban. Török jövevényszavaink honfoglalás előtti rétegébe tartozik.

A TESz. szerint ótörök eredetű; vö.: ujj. *arpa* (Tma.3:40); oszm. *arpa*; kirg. *arpa*; csuv. *orpa* 'árpa'. Megfelelői a törökség minden ágában, valamint a mongolban és mandzsuban is megvannak. E szócsoport valószínűleg iráni eredetű.

A TESz. az első személynévi adatot *-d* képzős formában 950 körülről hozza (ÓMOlv. 7), amely forrás fordítása a következő: „a türkök pedig jobbnak tartották, hogy *Árpád* legyen a fejedelem”.

Arpad: Az első adat az ÁSz.-ban: [895]/KrónKomp: Fuerat autem ex istis capiteneis ditior et potentior Arpad filius Almus, filii Elev, filii Ugeg. (SRH I: 287); 2. 1181: dumeta, quorum dimidia pertinent ad v-m de Arpad (Gy I: 271; ChAHT 79); 3. 1193: ad vallem Arpad ... ad viam Strigoniensem (Gy II: 348; ÓMO 57; ChAHT 91); 4. cr 1200: Almus ... duxit sibi uxorem ... de qua genuit filium nomine Arpad; quorum VII virorum nomina hec fuerunt: Almus pater Arpad, Eleud pater Zobolsu; dux Almus ipso vivente filium suum Arpadium ducem ... constituit et vocatus est Arpad dux Hungarie (Anon 39, 41, 52); 5. 1208/1359: in Libyn ... meta ... vadit ... ad piscinam Abel ... ad angulum Zered ... inde vadit ad Arpadir et venit ad locum qui dicitur Mescher (UB I: 53; Gy IV: 156); 6. 1237-1240: In predio Vosyan ... hec sunt nomina vduornicorum ... Cenkez, Arpad, Golombus, Feud, Beneduc (PRT I: 776); 7. 1269: terram castris Zulgajauriensis Bews uocatam et [terram] castris Psoniensis Arpad suka uocatam sitas in Chollokuz (ÁÚO VIII: 225); 8. 1282-1285: [quidam de Hunnis] in campo Chigle usque Arpad permanserunt; Arpad, filius Almi, filii Elad, filii Vger de genere Turul (Kézai 162, 165); 9. [XIII]: Sebastianus, Arpad et Moch ...

contra Feircham pro interfectione patris sui (MNY 1914: 195); 10. 1309!>1339: t. Louth ... que ... quondam Thome filii Benedicti nepotis *Arpad* de genere Zemere fuisset (RDES I: 316; Gy III: 437, 455).

A névjegyzékben tíz adatot találtam az *Árpád* névre, de ennek alapalakjára – a *-d* képző nélküli formára –, mint ahogy ezt már korábban említettem, egyet sem. A tíz adat közül a latin fordítás alapján megállapíthatom, hogy többnyire személynévként jelent meg a korban. A második, harmadik és ötödik adat azonban a helynevet jelölő tulajdonnevek közé sorolható. Helynév szerepel a hetedik adatban is (*Árpád suka*), de ennek előtagja kétségtelenül személynévi szerepű. Mindenképpen meg kell említeni, hogy az *Árpád* névről nagyon korai adataink vannak, a honfoglalás időszakáról író krónikák szerint *Árpád* a hun Attila/Etele szépunokája; Ernák ükunokája; Ed dédunokája; Ügyek és Emese unokája; Álmos vezér gyermeke, aki körülbelül 840-ben látta meg a napvilágot. *Árpád* még Álmos fejedelemségének idején megkapta azt a tiszteletet, hogy a törzsszövetség vezetői pajzsukon a magasba emelték, ezzel elismerve *Árpád* elsőségét.

Az EtSz. *Árpád* szavunkkal kapcsolatban azt közli, hogy a görög és latin emlékek írott alakjaiból azt következtethetjük, hogy egykorú magyar alakja *Arpadi* ~ *Árpádi* > *Arpad* ~ *Árpád* volt. Minthogy az *Árpád* névnek személynévül való használatára a fejedelem nevének kívül alig van adatunk (mindössze egy közrenden levő férfi neve a 13. századból l. OklSz., s ez helynév után is vehette nevét), nehéz eldönteni, hogy személynévből valók-e az *Árpád* helynevek vagy pedig olyan alakulások az *Árpás* helynevek mellett, mint amilyenek *Almás* mellett az *Almád* helynevek. *Árpád* helynevek vannak vagy voltak a következő megyékben: Komárom m., Bihar m., Fejér m., Baranya m. Legvalószínűbb, hogy az *Árpád* személynév az *árpa* növénynév származéka. E mellett felhozható, hogy az *árpa* szó emlékeinkben személynévül használva is előfordul. Egy ilyen *Árpa* ~ *Arpa* személynév kicsinyített alakja lehetne *Arpadi* ~ *Árpádi* > *Arpad* ~ *Árpád*. Figyelembe veendő továbbá, hogy van egy helynév, amelyet emlékeink hol *Árpafölde*, hol *Árpádfölde* néven emlegetnek, itt pedig *Árpa* > *Árpád* csak személynév lehet. A régi magyar *Árpád* személynévet 1820 óta keresztnévnek használják.

A ma is élő *Árpád* személynév a fent említett formából alakulhatott *-d* képzővel, amelyet PAIS finnugor kicsinyítőnek nevez (1966: 6). PAPP LÁSZLÓ szerint az egykori becező neveknek gyakran elhalványult a korábbi becező jelentése és ezek a nevek egyszerű névváltozatokká alakultak (1956: 454–7). MÉSZÖLY éppen az *Árpád*, *Borsod* típusú nevekkel kapcsolatban fogalmaz meg hasonló véleményt, mint PAPP, s azt mondja, hogy aki ezt a nevet kimondta nem érzett kicsinyítést. Ő az ilyen jellegű személynévképzőket „megtisztelő értékű diminutív képzők”-nek nevezi (1956: 56).

9.2. Bors vagy Borsó?

PAIS tanulmányában (1966: 7) kifejti, hogy az Anonimusnál említett honfoglaláskori kúnok közül *Borsu* neve a törökből fejthető meg. Az EtSz. álláspontja szerint a *Borsu*: *Bors* személynevet a törökből kölcsönzött *bors* szavunkkal kell azonosítani, illetve előfordulhatott, hogy az *Árpád*hoz hasonlóan, már mint tulajdonnév került hozzánk. Véleményem szerint azonban nem szabad kihagynunk azt az eshetőséget sem, hogy a *Borsod* alak az *Árpád* név analógiájára nem csak a *Bors* névből alakulhatott *-d*, illetve *-di* képzővel, hanem a *Borsó* alakhoz is hozzájárulhatott a *-d ~ -di* képző. Ha elfogadjuk ezt a nézetet, akkor a *Borsod ~ Borsodi* neveket nem a *bors* növénynek a nevéből kell eredeztetnünk, hanem a szintén növénynévi funkciót betöltő *borsó* névből. A helyzetet nehezíti, hogy a névtárunkban mind a *Bors*, mind pedig a *Borso* alak szerepel a forrásokban, ezért mindkét növénynév eredetéről számot adok és a forrásokat is a két alapalaknak megfelelően fogom közölni.

9.2.1. Bors: A *bors* növénynév jelentése (TESz.): 1395 k.: 'erősen csípős ízű fűszer' (BesztSzj. 339.)

VÁMBÉRY ÁRMIN (1870: 133) és az előzőek alapján BUDENZ JÓZSEF (1871: 78) a *bors* szavunkat török eredetűnek magyarázzák és egy cs. *borč* szóból származtatják.

A „Szófejtő szótár”-ban BÁRCZI GÉZA valamely török nyelvből magyarázza a honfoglalás előtti időkből, vö. pl. kirgiz *buruš*, de ennek megfelelői úz, kipcsak, szibériai jellegű nyelvekben és a csuvasban is megtalálhatóak.

A korábbi megállapítások alapján a TESz. a következőket vonja le a szóval kapcsolatban: ótörök eredetű; a török szó iráni eredetű. A magyar szó *s* hangja nem döntő bizonyíték a szó csuvasos jellege mellett. A magyarság kereskedelmi úton ismerkedett meg vele.

A TESz. az első tulajdonnévi adatokat 1075-ből hozza, de ezen neveket helynévnek minősíti.

Az első adat az ÁSz.-ban: 1. [1071]/KrónKomp: Hoc audito Obus, Georgius et *Bors* milites bellicosus ... irruerunt super illos. (SRH I: 373); 2. [1132]/KrónKomp: *Bors* vero comes et Iwan inani spe ducti a traditoribus in regem electi sunt. (SRH I: 444); 3. +1156/1347: testes ... Bethleem, *Bors* serviens regis, Iohannes frater Kothardi (CDES I: 80); 4. cr 1200: *Bors* ... reversus est ad ducem Arpad (Anon 58); 5. 1211/1252: Nycolao comite filio *Bors* iudice a rege delegato (UB I: 61); 6. 1222: [Nicolaus filius] *Bors* [in] Wepur (Sztp I: 127); 7. 1223: Ego Comes *Bors* (ÁÚO I: 195.196); 8. 1225: semper fidelis *Bors* comes ... pater suus pie memorie Dominicus banus (UB I: 103; Hervay 65); 9. 1228: Leustachio Comite filio *Bors* ab una parte ... jobagionibus castri Borsiensis ... ab altera ... meta terre Bela ... ultra Goron! ...

conterminatur terre ejusdem Leustachii emptoris et fratris eius *Bors*! (ÁÚO VI: 460.461; Gy I: 433; 469; CDES I: 247: *Borch*); 10. 1229: duo molendina, unum quod tenebat Kewe, quod est sub molendino *Bors*, aliud quod tenebat Carachun, quod est inter molendina Sancti Martini ... Ypolito germano *Bors* (ÁÚO I: 260); 11. 1231: *Bors* comitis filii Dominici bani (CDES I: 262; UB I: 134); 12. 1231: Ego Anna uxor *Bors* comitis ... Datum est in domo *Bors* comitis iuxta curiam fratrum Predicatorum Strigonii constructam (MonBp I: 20; Gy II: 250); 13. 1233: Nicolao filio *Bors* Suppruniensi, Latisslao! Mussuniensi ... comitibus (PRT I: 725); 14. 1233: Demetrio aule nostre curiali comite, Nicholao filio *Bors* (*Borz*, *Both*, *Borch*) Suppruniensi ... comitibus (UB I: 144, 145, 146, 149); 15. +1237: *B(ors)* comes de genere Myscovch (UB I: 180; Gy I: 775, 777, 779, 813); 16. 1237-1240: In predio Sar ... conterminales autem habent has villas: Kaluzt, Premortun et villa filii *Bors* (PRT I: 781); 17. 1238: Farcasius filius Tuma de Toutdurugd ... triginta et unum iugera terrarum, que emerat a *Bors* comite (FöldJár 208.209); 18. 1243: *Bors* comite filio Dominici bani ... nomina ... possessionum ... que quondam *Bors* comitis fuerant (CDES II: 86; Gy II: 487, 532); 19. 1243/1365: Chaak et Marton de genere Chaak contra *Bors* coram nobis in duello fuissent convicti (UB III: 259); 20. 1246/1287: Stephanus et Andreas filii Stephani de Vndruh ... constituti ... terram eorum Choboy ... Gune et *Bors* fratri eiusdem ... vendidisse (CDES II: 155; Gy IV: 363); 21. 1249: testibus *Borsone* marsalco, Gerosone dapifero (CDES II: 237); 22. 1250: [Alexander filius] *Bors* [uxorem suam] Margaretam (EngelPozs: Szalatnok); 23. 1255: t-m ... rex contulit pro concambio t-e ... quam ... cuidam *Bors* nomine de Morus ... ad castrum suum de Wysegrad ab illo recepit (Gy IV: 272, 705); 24. 1256: Bryzou, Petros et Zadur filii *Borse* ... dictorum filiorum *Bors* ... filii *Bors* (HO VI: 87; Gy III: 193, 226); 25. 1260: *Bors* et Budou de Morus (Gy IV: 272, 705); 26. [1260.1270]: Zadus [homo regius filius] *Bors* (Sztp I: 507); 27. [1261.1272]: *Bors* de v. Endred; 28. 1274: *Bors* de Endred (Gy I: 439); 29. 1262: Andornyk filius Andree et Martinus filius Puyne de villa Korsak, Borsensis castris iobagiones pro se, *Bors* et Barleo filiis Bothus necnon pro Falch filio Farkasii ... constituti (MES I: 473; Gy I: 452); 30. 1274/1336>1371: *Bors* f-o [Chepan] et Iwan de gen. eiusdem Myskoulch (Gy I: 336); 31. 1275: Borocho filius *Bors* ab una parte ex altera uero Luka filius Stephani ... de comitatu Gumuriensi (HO VI: 202.203; Gy II: 559); 32. 1278: ad unam viam super quam itur ad *Bors* et inde tendit ad metam Barch (HO VI: 236); 33. 1281: t. Palasth ... cca t-m Petri c-is f-i *Bors* (Gy III: 226.228); 34. 1282/1351: Mathyus, *Bors*, Nicolaus et Zok filii Mathie filii Zagrab (HO VIII: 225.226); 35. 1284: vendicioni ... Itok et Tesench, quidam alter cristianus Cumanus, frater ... Kuchmeg, item comes Petrus cum filio suo *Bors*, Bees filius Bees cum fratre suo *Bors* ... consensum prebuisent (MES II: 180; Gy I: 469); 36. 1287: Herbordo filio Laurency fratris Zabrag de Kezu ex una parte ab altera vero Matheo filio Mathye filii predicti

Zabrag prose et pro *Bors* ac Zook fratribus suis nobilibus de comitatu Gumuriensi (HO VII: 202; Gy II: 516); 37. 1288: nob-bus ... c-i Petro f-o *Bors*, Petro, *Bors* et Rowaz f-is suis (Gy III: 226.228); 38. 1288: magistro Carachino ecclesie nostre preposito, Dominico cantore, *Bors* lectore, Stephano custode existentibus (UB II: 212); 39. 1290: magistris Carachino preposito, Dominico cantore, *Bors* lectore, Stephano custode ecclesie [auriensis]existentibus (UB II: 221); 40. 1291: domino Karachino preposito, Dominico cantore, *Bors* lectore, Stephano custode ecclesie nostre existentibus (UB II: 257.258); 41. 1293: comes Emiricus filius Itemeri de Nadasd, Dominicus et Emiricus filii eiusdem ...Martino et *Bors* filiis Chame cognatis eorundem presentibus (UB II: 279); 42. 1293: magistris ... Dominico cantore, *Bors* lectore, Stephano custode existentibus (UB II: 282); 43. 1294/ 1294: c-em *Bors*, Ruoz et Petrum ... nob-es de Palasth (Gy III: 226.228); 44. 1295: in vicinitate terrarum ecclesie ... de Kolos ... a parte occidentali Thome, Martini, Salamonis, Laurenci et *Bors* nobilium de Baragan (HO VI: 415; Gy I: 437); 45. 12[9]5/1330/1744: *Bors*, And., Oliv[er]ius et Geo., f-i Ozikut, presente Blasio fr-e ... nob-es de Borfeö (Gy III: 180); 46. 1296: vicinis ... Dominico, Stephano et *Bors* de Sary (Sztp II/4: 161, 164); 47. 1299: Zodam filium Opowr, *Bors* et Nicolaum filios Blasy nobiles de Zurchuk ... ydem Zoda et *Bors* cum procuratorys litteris Capituli Wezprimiensis astiterunt (HO VI: 446); 48. 1299/1504: *Bors*, Rouoz et Pet. f-i Petri de Palasth (Gy III: 226.228). Az utolsó adat: 49. 1301: *Bors* filius Bees! ... possessionem ... Nemchyn ... in comitatu Borsiensi existentem magistris *Bors*, Rowoz et Petro filiis Petri de Wezekyn ... vendidisset (RDES I: 35; Gy I: 463).

A névtárban negyvenkilenc adatot találtam a *Bors* alakra, amely elég erős érvként állhathat amellelt az álláspont mellett, hogy a *Bors* alakból nagyobb valószínűséggel alakulhatott a *-d ~ -di* képzős alak. Szinte teljes bizonyossággal megállapítható a latin források szövegkörnyezetéből, hogy az összes *Bors* név személynévként fordult elő a korban. Anonimus is említi *Bors* vezér nevét a gestájában, amely névről BENKŐ azt mondja (BENKŐ 2003: 144–146), hogy *Árpád* mindegyik vezére közül kiemelt szerepet visz a gesztában *Bors*. Három várat épít fel; az országhatárok kijelölésének, védelmi akadályok építésének fő megbízottja, *Borsodból* és *Barsból* is e célból kel útra (18., 34., 57.); *Borsodban* ispáni rangot kap *Árpádtól*; egyedül ő szervez meg megyét. Nincs még egy szereplője a gesztának, aki ilyen sokrétű tevékenységet folytatott volna, és főként több szerepben is ennyire kivételes beállítást kapott volna a Magisztertől.

Az EtSz. szerint a *Bors* személynévből alakult ki a *Bors*, *Bars* helynév. A *Bors* tulajdonnév vagy azonos a magyar *bors* köznévvvel, de nincs kizárva, hogy már mint kész tulajdonnevet vettük át a törökből.

9.2.2. Borso: A *borsó* növénynév jelentése (TESz.) 1395.k.: 'veteményborsó' (BesztSzj. 478.).

Mindenekelőtt a *borsó* szó eredetére vonatkozó megállapításokat ismertetem:

A „Szófejtő szótár”-ban BÁRCZI GÉZA valamely török nyelvből magyarázza a honfoglalás előtti időkből, vö. pl.: turkomán *burčak*, megfelelői úz, kipcsak, turki, szibériai jellegű nyelvekben és a csuvasban.

A TESz. szerint ótörök eredetű. A török szó meghonosodott a vogulban, oszt-jákban és cseremiszenben is. A magyarba került török alak **burčay* lehetett, amelyből szabályosan **burcsou ~ bursou*, majd *bursó > borsó* lett. A magyar szó *s* hangja nem döntő bizonyíték a szó csuvasos jellege mellett. A *borsó* iráni származtatása elfogadhatatlan.

A TESz. Az első adatot 1229-ből hozza, de ezt elírásnak minősíti, majd ezt követően a következő adat 1254-ből való, amelyet, illetve a további tulajdonnévi adatokat is helynévként azonosítja.

Az ÁSz.-ban talált adat: 1. cr 1222: ego *Borso* comes (UB I: 90; FöldJár 200).

A *Borso* névre egyetlen adatot találtam az adattárban. A latin szöveg fordításából kiderül, hogy személynévként fordulhatott elő a *Borso* a korban, viszont a kevés adat azt mutathatja, hogy kisebb a valószínűsége, hogy ez a név szolgálhatott alapjául a *-d ~ -di* képzős származékoknak.

Borsod: A *Bors* vagy *Borsó* *-d* képzős alakja:

A *Borsod* alak előfordulása az ÁSz.-ban: 1193: In *Borritz ... meta ... tendit ad Borsod* (ÓMO 57; ChAHT 91; Gy II: 348).

A *Borsod* név az adattárban csak egyszer fordul elő, és erről sem állapítható meg, hogy személynévi funkciót töltött be, sokkal inkább valószínűnek látszik a helyet jelölő funkciója. Ezt az elképzelést Anonimus gesztája is igazolja, amely szerint *Borsod* megyét Győr (=Diósgyőr) és *Borsod* várából *Bors* néven szervezi meg. Valószínű továbbá, hogy annak gesztabeli megörökítése, hogy *Bors* vezér építette fel *Borsod* várát, és gyűjtötte össze az ottani lakosokat (18.), nem független *Bors* ispánnak a már említett +1234 [1240 k.] -i visszakeltezett oklevélből kitűnő birtokigényétől (BENKŐ 2003: 144-146).

Megjegyzendő továbbá, hogy KISS LAJOS említést tesz arra, hogy a *Borsod* alak személynévi funkciót is betölthetett – ugyanis *Borsra Borsod*ként is utal –, még akkor is, ha erről az adataink hiányosak. A következőket fogalmazza meg: Az államszervezéskor István király a megye központját nem az Örsúr várában jelölte ki, hanem az országból kivezető fő útvonal mellett választotta meg, amint ez határvármegyék esetében másutt is megfigyelhető. A megye első ispánja *Bors*, helyesebben *Borsod* volt, akiről a Bódva folyó partján fekvő *Borsod* vár a nevét nyerte. *Bors* nemzetségének eredeti szálláshelye Bars megye területén kereshető, a nemzetség borsodi birtoklását pedig az első ispán szerzeményének lehet tekinteni. A nemzetségnek nevet adó Miskolc *Bors(od)* utóda és a nemzetség XI. századi ősapja lehetett (KISS 1999: 237).

A szó személynévi eredetét erősíti MELICH JÁNOS egy korábbi tanulmánya, amelyben egy bírálójának a zavaros gondolkodását mutatja, aki szerint Anony-

mus a *bors* fűszer nevéből származtatja *Borsod* vára nevét, holott Anonymus világosan megmondja, hogy *Borsod* várát *Borsu* vezér építette, tehát a vár nevét nyilván a vezér nevéből származtatja. Akkor, amikor a magyar személynévek mint személynévek éltek, élő képző volt a *-d* kicsinyítő képző is. Idővel a magyar személynévek kimentek a divatból, elavult a *-d* képző is, s ma csak helynevekben van maradványa, de azért itt a *-d*-ben nincs semmi eredetileg helyet jelentő értelem (MELICH 1904: 129).

A *Borsod* név származtatásával kapcsolatban sokféle magyarázat született, ezeket veszi sorra és magyarázza illetve cáfolja MELICH JÁNOS egy későbbi tanulmányában. A 11-12-13. században élő képző volt a kicsinyítő *-d* képző. Mivel a magyar helynevek nagy része személynévből való, a személynévek pedig becéző alakokkal fordulnak elő leggyakrabban, így a *Borsod* is ilyen *Bors* személynévből való kicsinyítés. ENGEL szerint *Borsod* a *borsó*ból való. Ezt a nézetet cáfolja SÁNDOR I., aki szerint a régi *Borsod* vára vagy építetőjétől *Borstól* neveztetett annak, vagy pedig a *bors* fűszernövénytől. Hogy a *Borsótól* nem neveztetett, annak az a jele, mert így nem *Borsodnak*, hanem *Borsódnak* hívatott volna. SZABÓ K. szerint jegyzőnk, midőn *Borsod* nevét kicsiny voltától mondja származottnak, hihetőleg a *bors* vagy *borsó* szavainkkal játszott, s e szójátékot el nem fogadhatjuk. Szerinte *Borsod* helynév éppen úgy alakult *Bors* személynévből, mint *Mihálból* *Miháld* stb (MELICH 1937: 311–12).

Következtetésként azt tudjuk levonni, hogy a *Borsod* tulajdonnevünkről ugyan csak helynévi adatok maradtak fent, mégis számolnunk kell azzal az eshetőséggel, amely szerint a *bors* vagy *borsó* növénynevből alakult személynéveinkből keletkezhetett *-d* képzős személynév vagy helynév. Az azonban egyértelműnek látszik, hogy a mai *-d* képzős *Borsod* helyneveink nem közvetlenül növényneveinkből keletkeztek, hanem a már ebből alakult személynévek képeztek közvetlen elődjüket.

Borsodi: A *Bors* vagy *Borsó* *-di* képzős alakja.

Az ÁSz.-ban található adat: +1214/1334: servos ...Monkachy, *Borsody*, Hundy, Peygna, Wescudy (CDES I: 149).

Egyetlen adatot találtam a vizsgált név *-di* képzős származékára, ez azonban egyértelműen igazolja, hogy a *Borsodi* alak a korban személynévként létezett. A *-di* képző, tehát személynévképző funkciót tölt be itt is.

9.3. Búza

Buza: A *búza* szavunkra vonatkozó etimológiai magyarázatok:

VÁMBÉRY ÁRMIN (1870: 134) és ez alapján BUDENZ JÓZSEF (1871: 79) véleménye szerint a *búza* szavunk a cs. *budaj* illetve a osz. *bogdai* szóból származik, tehát török jövevényről van szó.

NÉMETH GYULA egyik tanulmányában a török jövevényszavaink középső rétegével foglalkozott, és ebben állapítja meg, hogy a *búza* szavunk művelődéstörténeti okokból valószínűleg bolgár eredetű (1920: 25).

A „Szófejtő szótár”-ban BÁRCZI GÉZA azt monja, hogy csuvasos jellegű török nyelvből származik a *búza* szavunk, mégpedig a honfoglalás előtti időből, vö. pl.: baskír *bogdáj*, megfelelői úz, kipcsak, turki, szibériai jellegű nyelvekben, a mai csuvasban a szó nincs meg.

A TESz. ezek alapján a következő megállapításokat vonja le: A *búza* szavunk csuvasos jellegű ótörök jövevényszó; ujjg. *buday*; oszm. *boday*; tat. *boday*: ‘búza’. A magyarba átvett török alak **buzay* lehetett; a szóvégi *aj* > *a* változásra vö.: török **bakay* > m. *boka*; szláv *Dunaj* > m. *Duna*. A m. *búza* *z* hangja az őstörök **d* hang csuvasban végbemenő **ð* > **z* > *r* változásának középső fázisát mutatja.

A *búza* növénynevből *Buza* tulajdonnév alakult, ezt bizonyítják a korabeli források, amelyekben szép számmal megjelennek ezek a nevek. Az EtSz. az első személynévi adatot 1213-ból hozza, illetve a továbbiakban beszámol arról, hogy a személynévből helynév illetve nemzetségnév alakult. Legvalószínűbbnek azt tartja, hogy e személynév a *búza* köznévvvel azonos. A *Buza* ~ *Buzad* csakis személynévi eredetű lehet.

A TESz. szintén 1213-ból adatalja az első személynévi adatot a *Buza* névről, ugyanakkor *-d* képzős alakokról már sokkal korábbról vannak feljegyzéseink.

Az ÁSz. az első adatot szintén 1213-ból hozza a *Buza* alakra: 1. 1213: omnibus iobagionibus castri [Ferrei] Pancratio, Ebergeno et *Buza* (UB I: 64); 2. 1228/1228/1488: Zazlau et Mark filij *Buza* filij Comitis Job de ... generacione Woyk (ÁÚO VI: 460); 3. 1228/1491: nomina ... libertinorum in ... villa Coun ... But cum duobus filys Chun, *Buza* cum tribus filys, Martinus cum filio (HO II: 4; Gy II: 606); 4. 1236: *Buza* filius *Buza* [de gen. Nadasd], Vtemer filius Vtemer [de gen. Nadasd] ... predium eorum, quod vocatur Sar (UB III: 257); 5. 1237/1433: filii Buthina scilicet Endre, *Buza*, Alexander, Cosma, Kazmer, Wyth, Iacobus (UB I: 179); 6. 1238: *Buza* et Alexander, Cozma, Michal, Cazmer, Iacob, Endre [nob-es de genere Sennyel] ... terram *Buze* (UB I: 183. 184); 7. 1255/1273: Symeon filius Belkus ... ipsi Symeoni ... unacum filio suo *Buza* (UB I: 249); 8. 1257: de Karka ... in magna via, que uadit ad domum *Buza* usque ad

Bud gepwe (ÁÚO VII: 466); 9. 1261: Vid, *Buza*, Gala et Felter udwornicos domini regis de ipsa villa Vrs (HO VIII: 86); 10. 1263: *Buza* a-diac de Osceag in eccl. Quinqueecl-si; 11. 1266: *Buzam* a-diac-m de Osceng (Gy I: 272); 12. 1266/1271/1272: Magister Kazmerius aule nostre Notarius ... terram ... iuxta Tycyam ... Magistro Kazmerio et per eundem suis fratribus *Bwza* scilicet Petro, Beze, Hemus, Benedicto et Luka ... contilimus (ÁÚO VIII: 146; Sztp II/1: 28); 13. 1269: Iuan comiti de Prodavyz, magistro *Buze* cantori ecclesie Zagrabiensis et magistro Petro archidiacono (Blagay 19); 14. 1270: Benedictus ... terciam partem possessionis *Buza* filii Michaelis de Sagh ... vendidisset (MES I: 584; Gy III: 240); 15. 1272: t. Ovzd! in C-u Bursud ... cum II capitibus ho-um hereditariorum ... Sybun! et *Buza* (Gy I: 797); 16. 1272: *Buza* [magister quondam canonicus Zagrabiensis] (Sztp II/1: 148); 17. 1273/1349: ad metas *Buza* [Zala] (Sztp II/2.3: 65); 18. 1274: comes Pousa filius Pouse de genere Zaak ... cum uno libertino suo Budus ... et servo suo *Buza* nomine et duobus fratribus eiusdem *Buza* (UB II: 52.53); 19. 1275/1327: Martinus filius *Buza* speculatoris Zaladiensis (Sztp II/2.3: 136); 20. 1283: castrenses de Keer, *Buza* videlicet et filius eiusdem et Kyseud (UB II: 164); 21. 1283/1328: Cyriacum filium *Buza*, Andream filium Beliamyn ... nobiles de Tylay (UB II: 175); 22. 1284: Elisabeth regina comiti Mauritio filio *Buza* de Menchel de genere Vason ... terram Barlag vocatam in comitatu Vesprimiensi sitam confert (MES II: 188); 23. 1284/1291: comes Mauricius filius *Buza* de Menchel de genere Vason (HO IV: 67, 78); 24. 1290: Elisabeth regina comiti Mauricio filio comitis *Buza* de villa Menchel de comitatu Wesprimiensi ... terram ... Olurs ... confert et per Stephanum filium Gyurk centurionis introducit (MES II: 257; Sztp II/4: 20); 25. 1291: Comes Mauricius filius comitis *Buzad* officialis domini L. Archiepiscopi Strigoniensis (HO IV: 67, 78); 26. 1291: Paulum filium Jarmani de Kald ... Lodomerius, Nicolaus et *Buza* fratres predicti Pauli (HO VIII: 312); 27. 1291>1381: magistro Nicolao filio *Buza*, Luca et Anyano fratribus suis ... magister Nicolaus, Luca et Anyanus proposuissent viva voce (Sztp II/4: 91; NémethSzab 88); 28. cr 1300: *Buza* villicum de villa Sancti Dyonisii (MonBp I: 347; Gy IV: 557).

Huszonnyolc adatot találtam a *Buza* alakra, ezeknek többségéről a latin szövegkörnyezet alapján megállapítható, hogy személynévként használták a korban, csak egy példát találtam (17.), amelynél ez nem teljesen egyértelmű. Ennél felmerül a helynévi funkció lehetősége is, amelyekről azonban a legtöbb magyarázat alapján elmondható, hogy valószínűleg a *Buza* személynevek tekinthetők az alapjuknak.

***Buzad*:** A *Buza* alakból alakult *-d* képzővel:

Az ÁSz.-ban az első adat: 1. 1193: meta ... diuidit(ur) cum *Buzad* (ÓMO 54; ChAHT 89); 2. 1215>1276: *Buzad* [comes] (Sztp I: 99); 3. 1221: Sol comes ... de Almad liberavit Laconos cum uxore, Vcinus cum uxore et *Buzad* cum uxore (CD III/1: 326); 4. 1222: Smaragdo Bachiensis, *Buzad* Posoniensi et aliis

comitibus (UB I: 89); 5. 1223/1228/1243: *Buzad* Poseniensi [comite] (UB I: 92); 6. 1223/1359: Botez aulae nostrae curiali comite et comite Bekesiensi, *Buzad* Poseniensi ... comitibus (ZW I: 28); 7. 1224: *Buzad* Poseniensi, Nicolao fratre Vgrini Chenadiensi et aliis comitibus (PRT I: 662); 8. 1225: Dusnico f-o Vetud de v. Sagisidoud cum suis cognatis ... *Buzad* f-o Michael, Marcello f-o Petri, Micou et Greg-o f-is Mocud (ÁÚO XI: 190; Gy III: 240); 9. 1227: Ego comes Sol ... praedium nomine Almad ... confero maiori filiae, vxori *Buzad* filii *Buzad* comitis (CD III/2: 106); 10. 1227: Sol comes predium Bersen legat nepoti suo filio *Buzad*, nomine Thomas (Veszprém); 11. 1232: Nomina ... testium sunt: Capitulum Wesprimiense, Capitulum Zagrabiense, *Buzad* Banus et Mychael frater eiusdem (ÁÚO XI: 250); 12. 1232/1395: *Buzad* quondam banus nunc vero O. P. fr. (Gy IV: 538); 13. 1234: Arnolth comes frater *Buzad* (UB I: 159); 14. +1234/XIV: magister *Buzad*, magister Chak, Lanchereth et Tristianus filii *Buzad* bani ... de genere Hoholth ... comes Arnoldus filius *Buzad* (Zala I: 7.8); 15. 1237: [libertinos] Egud, Acholt, *Buzad* et Mathey (Mathe) (ÓMO 89; Gy II: 398); 16. 1239: dilecto et fideli nostro Michaeli fratri *Buzad*, Magistro Dapiferorum domine Regine karissime coniugis nostre (ÁÚO VII: 70.71); 17. 1239: fidelem nostrum Magistrum *Buzad* quondam! filium *Buzad* Bani (ÁÚO VII: 76); 18. 1243/1255: Basilleus filius *Buzad* qui dicitur fuisse pristaldus (HO VII: 28); 19. 1247/1332/1352: ex consilio comitis *Buzad* de Karcza (CDES II: 200); 20. 1248: comes [Worosdiensis] Michael frater *Buzad* (Sztg I: 263. 264); 21. 1253/XVIII: terram castrensiem de Karcha ... a terra *Buzad* et populorum de Gurgsuka (CDES II: 293); 22. 1256/1272/1275: terram *Buzad* filii Boleslai de Nempty ac generacionis eiusdem hereditariam Nempty vocatam (CDES II: 380.381; Gy III: 221); 23. *1259: nobilis vir comes Ponyth filius comitis Arnoldi de genere *Buzad* (HO II: 6); 24. 1260/1353: Alexandro filio Obulgani ... *Buzad* filio Eburguin fratribus ... Pocoz [de Sedun] (UB I: 269); 25. 1261: possessionem ... Wrs vocatam ... iuxta Balathynum Chak bano filio *Buzad* ... contulisset (HO VIII: 82.83); 26. 1262: *Buzad* de Karacha ... ad fundum curie Barleus filij *Buzad* (ÁÚOXI: 520); 27. 1265: Iaan f-us Farkasii no-is de Boron ... Stephano fratre suo, Rubino, Ehelleo et *Buzad* consanguineis (UB I: 308, 310); 28. 1268: sita apud monasterium generacionis *Buzat*, et Akusy, que est vicina eidem (UB I: 341.343); 29. *1268/1372: comes Panith filius Arnoldi de genere *Buzad* (UB I: 345); 30. 1271: Farcasius, Bench et Benedictus filius *Buzad* (UB II: 13); 31. 1272.1274: comitem Oghuz filium *Buzad* [de gen. *Buzad*] (UB II: 75); 32. 1272/1274: Ponit bano comite Zaladiensi ab una parte ... Oguz filio *Buzad* fratribus suis ex altera (UB II: 25); 33. 1272/1303: coram quo *Buzad* comes de Turna ... particulam terre ... reambularet (Zichy I: 28); 34. *1273: Herbordus filius comitis Lancereth de genere *Buzad* (GyoriFüz II: 302); 35. 1274/1342: magister Chak et magister Dionisius filii Chak bani fratribus suis, videlicet Nicolao et *Buzad* (UB II: 74); 36. 1275: Magister Chak, Dyonisius,

Nicolaus, *Buzad* et Fridericus [filii Chak bani] (MuvtörtÉrt 1957: 248); 37. *cr 1279: in posses-em Herborthy fily Lanchreth de genere *Buzad* Pachud uocatam (HO VI: 239); 38. 1280: eccl. S. Georgii de Kynis ... 2 pulsatores ... Mich. et Chuda ... servum nomine *Buzad* (Gy I: 112); 39. 1281: Nicolaus, *Buzad* et Feldricus filii quondam Chak bani [de gen. *Buzad* -Hahold] (UB II: 153); 40. 1282: certificati sumus de persona [Chene] per Belid filium *Buzad* et Turcha de Corcha nobiles de comitatu Posoniensi (MES II: 154); 41. *1282.1285: *Buzad* ... generatio de Mesn originem trahit (Kézai 190); 42. 1288: *Buzad* filio Chak (HO VI: 334); 43. *1288: magistrum Jacobum filium Ponyth de genere *Buzad* (ÁÚÓ IV: 312); 44. 1291: Comes Mauricius filius Comitis *Buzad* officialis domini L. Archiepiscopi Strigoniensis (HO IV: 78); 45. 1291: Fenenna regina ad preces comitis Mauricii filii comitis *Buzad* ... [litteras] transscribit (MES II: 295); 46. *1292: vir magister Jacobus filius Ponith de genere *Buzad* fidelis noster (HOKl 133); 47. *1292: nobili viro magistro Arnolde filio comitis Arnoldi de genere *Buzad* (UB II: 272); 48. *1292: nobili domine Jolenth vocate ... filie Keled de genere *Buzad* (Zala I: 109); 49. 1293: magister *Buzad* filius Chak ... de Botzan (Kub I: 157); 50. cr 1293: *Buzad*, Fabianum, Georgium, Bagen et Iohannem de ... Vrs (Kub I: 159); 51. 1294/1295/XVIII: Tobia! et *Buzad* f-is Tadee! ... de Tezer (Gy III: 259); 52. *1296/1372: magister Jacobus filius comitis Panith de genere *Buzad* et nobilis domina consors sua nomine Anna filia comitis Ladislai fily Nicolai (HO VII: 247); 53. *1297: comes Herbordus filius Lancerech de genere *Buzad* (HO I: 92); 54. 1298/1374: terras nobilium de Korcha Belud fily *Buzad* (HOKl 165); 55. 1299: Comites ... Daman filius *Buzad*, Hegen filius Haym ... estimatores accedant super ... possessionis ... Zelev uocate (ÁÚÓ V: 240; Balassa 28: *Buzad*). Az utolsó adat: 56. 1300: *Buzad* filius Thadei de Tezer (MES II: 483; Gy III: 259: *Buzaad*!).

Az eddig vizsgált nevek közül a legnagyobb számban a *Buzad* található meg a korabeli forrásainkban. Ötvenhat adatot találtam a névre, ezeknek nagy többségéről megállapítható, hogy személynévként fordultak elő a korban. Csak egy olyan forrást (21.) találtam, amelyről ezt nem tudtam teljes bizonyossággal kijelenteni. Mivel a *Buzad* alakokról korábbi adataink vannak, mint a *Buza* személynévről, így valószínűsíthetjük, hogy a *Buzad* alakok *-d* képzővel a *búza* növénynévből alakultak, nem pedig a *Buza* személynévekből. A *búza* növénynévből *-d* képzővel keletkezett *Buzad* alakról tehát elmondható, hogy meglehetősen gyakran használták személynévként a korban.

9.4. Mag

Mog: A *Mog* alaknak a *Mag* olvasatot adhatjuk. A *mog* > *mag* 'semen' szó magában is, de különösen származékaiban gyakran szerepel személynévként. A *mag* szónak és a *mag*neveknek névadásra való alkalmazásában különösképpen jelentkezik az a kezdetleges népi felfogás, mely a *mag*gal és hasonlókkal hozza kapcsolatba a gyermeket. Lehet ez török hatás eredménye, de nem kell okvetlenül azt keresni ebben a névadási módban, mert megtalálható más népeknél is (TERESTYÉNI 1940: 18). A szó eredetére a következő magyarázatok születtek:

MUNKÁCSI BERNÁT a magyar *mag*, *maga*, *magas* szavainkat egyöntetűen a cser. *mogur*, s az ugor egyéb alakjaival hozza kapcsolatba (1881: 464).

A „Szófejtő szótár”-ban BÁRCZI GÉZA bizonytalan eredetűnek tartja, és valószínűsíti, hogy azonos a *maga* szó alapszavával. Legvalószínűbbnek a finnugor eredetet fogadja el, vö.: z. *mygör* 'test, törzs'; voty. *mugor* 'ua.', bár ezekkel kapcsolatban hangtani nehézségek is felmerülnek. A *mag* és a *maga* összetartozását sok analógia támogatja, de a 'test' és 'mag' jelentések összefüggése kevésbé világos. Más ugor és kaukázusi egyeztetései nem fogadhatók el (BÁRCZI 1941).

DEME LÁSZLÓ a *mag* szóval kapcsolatban a következő megállapításokat közli: A *mag* és származékai nem ritkák személynévként. Ezt mutatja TERESTYÉNI idézett anyagán kívül az Oklsz. *mag* címszava is, ahonnan például a szó 1199-ből női névként, 1299-ből férfi névként idézhető. Jóval gyakoribb a *-d* képzős változat, mégpedig *magudi* ~ *Mogdi*, később *Mogud* ~ *Mogd* alakban. A szó hangalakja – az egyetlen 1095: *magudi* kivételével – alapformájában és származékaiban egyaránt *mog* típusú a 13. század végéig. Utána a BeszSzj. és a SchlSzj. már *mag* adatokat hoz. A földrajzi nevekben előforduló *mogus* ~ *magas* és a személynévekben előforduló *mogus* esetleg nem ugyanaz a szó (DEME 1958: 25).

A TESz. az előbbieken alapján a következő megállapításokat vonja le a szó eredetével kapcsolatban: Ősi örökség a finnugor korból. A finnugor alapalak **mun̄kz*, az eredeti jelentés 'test' lehetett. Bár a magyarban a 'test' jelentés nem mutatható ki, a 'test', mint 'termékenyítő szerv, mag' jelentésfejlődés föltehető. Uráli egyeztetése kevésbé valószínű. Török valamint kaukázusi származtatása téves.

A TESz. az első tulajdonnévi adatot 1130-ból hozza, amelyet személynévként azonosít. Az ÁSz.-ban a következő adatok jelennek meg: Az első adat: 1. 1192/cr 1240: *Mog* palatino comite et eodem Bachyensi (PRT I: 615; Gy I: 210). 2. 1193: *Mog* palatino comite ... Baachiensi (ÓMO 60; ChAHT 88). 3. 1193/1464: datum ... Bailleszlawo Waciensi episcopo ... *Mog* palatino comite

(MES I: 146). 4. 1199: alium exequialem nomine Scimed cum uxore Tumpa et filio Buhta et filia *Mog* (HO V: 3; OklSz 603). 5. 1200: Jobagionum vero nomina ... hec sunt: *Mog* Comes, Nicolaus Banus, Ata Comes, Martinus Comes, Isep Comes, Cresen Comes et ceteri complures. 6. 1202: Sunt autem ... testes: *Mogy* Comes ... Crasun Comes, Cresen Comes, Ata Comes (ÁÚO XI: 74, 75, 79). 7. 1208: *Mog* Psoniensem, Benedicto Supruniensem, Poth Musuniensem comitatus tenetibus ... Moch comite Psoniensi et Bursiensi (CDES I: 114, 116). 8. 1209: *Mog* Psoniensem [comite] (UB I: 57). 9. 1211: [In Tychon] pistores ... filius Wida, *Mog*; In altera ... villa ... Belen ... ioubagiones ... Pet filius Warou, frater eius Hozoga et filii fratris eius, Egidius, Mortunus, *Mog*, Corom, Wot, Juneh; filius Boscu cum filiis Stephano et *Mog* (PRT X: 504, 507). 10. 1227>1409: Stephanum filium Bogath ... de genere Bogad-Radwan ... *Mog* filium Alexandri de eodem genere (ÁÚOVI: 444). 11. 1228/1229: de uilla Wdword ... servos ... Morouth, Sumba, Chece, *Mog*, Peth, Sibolth sine filiis (CDES I: 244; Gy III: 461). 12. 1229/1550: *Mog* de villa Poca [helyesen Toca] (VR 358., 296; Gy III: 356, 367; EO I: 171; NémethSzab 196). 13. 1237: Michaeli filio *Mog* de genere Cenad (PRT I: 757). 14. 1243/1278: tota generacio Bagatroduan Symon videlicet comes filius *Mog* Velchene (HO VII: 26). 15. 1247/1384: de villa Nogoloz ... Moza qui se filium Vaththa dicebat ... ex consensu ... cometanei *Mog* Abbatis Monasterij de Scerench ... vendidisset ... terram suam ... que Ownd vocatur (ÁÚOVII: 245). 16. 1252/XVIII: *Mog* de Lazon ... de genere Bagath Raduan (CDES II: 289). 17. 1260: meta Kelena ... tenet metam cum Chol et Nicolao filio *Mog* (CDES II: 459; Gy III: 205). 18. 1274: Michael filius Wytk de comitatu Nytriensi ... Syke fratri ipsius Vytk et *Mog*, Oguz et Ibrahim filii Vytk (Sztp II/2.3: 86; Gy IV: 390, 452). 19. 1282>1306>1406: servitiis Mykus filii *Moog* ... de Gegen ... ex iobagionibus castris ... de Zabouch (Sztp II/ 2.3: 298; SzabSzatm 47). 20. [1285]: *Mog* filius Doncus et alter *Mog* filius Damsa, Andreas et Symun filij Symun de Ayka; *Mogh* filium Donkus et alterum *Mogh* filium Domsa, Andream filium Symonis et Symonem filium Simonis similiter de Eyka (ÁÚO X: 421, 422). 21. 1288> 1357>1406: *Mog* comes [et Simon filii comitis] *Mog* (Sztp II/2.3: 388). 22. 1291: iuxta villam *Mog* comitis (UB II: 237.238). 23. 1293/1322: *Mog* filius *Mog* super vendicione terre Gekenus ... consensum prebuit (HOkI 137; HO VIII: 323; Gy I: 445, 446). 24. 1302: Emericum filium *Mog* et Elyam filium Ders de Agarch (JakóEml 212.213).

Huszonnégy adatot találtam a *Mog* alakra az ÁSz.-ban. A nagyszámú adat azt is mutatja, hogy valószínűleg széles körben elterjedt névadási szokás övezhette a *mag* típusú neveinket. A források latin szövegkörnyezete alapján megállapíthatjuk, hogy mindegyik adat személynévi funkciót töltött be a korban. Néhány adat azonban *Mogy* olvasatú is lehet, sőt, bármelyik adat végső soron olvasható így is. Ez esetben az adott nevek nem a *mag* származékai.

Mogd: A *Mog* -*d* képzős származéka. Az ÁSz.-ban a következő adatok fordulnak elő a szóval kapcsolatban: Az első adat: 1. +1135: tres vinitor ... Uca, Qucd, *Mogd* (PRT VIII: 274). 2. 1198: [in predio Michael] quarta mansio *Mogd* cum uxore Cucad et ... filiis Pribur et Cucou (ÓMO 63; UB I: 34). 3. 1202.1203/cr 1500: Villa Chwba ... nomina iobagionum: Vilek ... Momolk ... Vida cum uno, *Mogd* cum duobus, Beke ... Heimor (LK 1962: 214). 4. 1208/1359: servos ... Workul, Chech, *Mogd*, Arus (UB I: 55). 5. 1211: In villa Eurmenes ... iobagiones ... filii Albeus, *Mogd* cum filiis suis Wrbanus et Jacobo, frater eius Hel cum duobus filiis Sentus, Beccey; In villa Poposca ... exequiales ... f-us *Mogd*, Moglou; In villa Belen ... iobagiones ... *Mogd* f-us Feled; In predio Colon ... servi ... f-i *Mogd*, Waca (Wacha), Pentuc (PRT X: 504, 505, 507, 508; Gy II: 433). 6. 1211: In villa Beseneu ... curriferi ... filius *Mogd*, Chemud; In villa Fotud ... aratores ... filii *Mogd* (*Mogdu*), Mihal, Petrus; In villa Thurkh ... iobagiones ... filius Buiad, Vuotos (Wotos) cum filio suo *Mogd* ... vdornici ... filius Matou, *Mogd* (PRT X: 510, 511, 515). 7. +1214/1334: libertinos ... Passa filius *Mogd*, filius Hycus Acha cum sex filiis, frater eius Aba nomine ... Ardeu filius *Mogd* (CDES I: 149). 8. 1221/1550: Vdornici regis de villa Fonchol impetierunt quosdam de praedio Guerus filii Nanae comitis ... Nuhu, Vidu, Andrean, Fatam, *Mogdut!* dicents quod eorum essent conservi ... Andreas, Fata et *Mogd* combusti sunt (VR 100., 260). 9. 1222/1550: *Mogd* Michodeus et Petrus de villa Asu (VR 206., 280). 10. 1225: homines de villa Epely: Petha, Cheta, *Mogd*, Bescha, Chumov (MES I: 255; Gy II: 236). 11. 1227: terre eiusdem O(s)l empte a Iacza et *Mogd* (UB I: 112). 12. cr 1244: *Mogd* libertinum cum uxore sua nomine Ersebyth (HO VIII: 43; Gy I: 219). 13. 1247: *Mogd* et Sudurman ... et cognatos ipsorum populos castris Bulunduc (CDES II: 196; Gy II: 481). 14. 1252/1252: Ecclesia Sancte Marie de Demunk ... servitorum nomina sunt hec ... item Chepkud et filii sui Mok et *Mogd*, Mortunus, Pentuk et Zukch, item Zuna filius Vocho (ÁÚO II: 228.229; OklSz 603). 15. 1275: in villa Chepel quinque vineas ... et decem mansiones vinitorum ... Venth cum filio suo nomine Zenthes, Chomotoy, Petrus, *Mogd*, Cheth, Chegzew (Sztp II/2.3: 125). 16. 1281> 1381: Mayos filius *Mogd* ... de villa Aztar (Sztp II/2.3: 272).

A -*d* képzős adatokból tizenhatot találtam az ÁSz.-ban. A nagyszámú -*d* képzős alak mutatja, hogy az ómagyar korban ez a forma rendkívül elterjedt lehetett. A -*d* képzős alakok mindegyikéről személynévi funkciót állapíthatunk meg a latin szövegek környezet alapján, így azt mondhatjuk, hogy a -*d* képző személynév-képző szerepet töltött be. A -*d* képzős alakok között találhatunk korábbiakat, mint képző nélküli formát, ebből következtethetünk arra, hogy a *mag* köznévből akár hamarabb is kialakulhattak a -*d* képzős alakok, mint a képző nélküli alakok, hiszen más növénynevek analógiájára ez előfordulhatott.

Mogdi: A *Mog -di* képzős formája. Az első adat az ÁSz.-ban: 1. +1086: homines ... Zagou, Banusa, *Mogdi*, Keda (DHA I: 254; ChAHT 25). 2. 1138/1329: In villa Cuppan ... mansiones servorum ... Selle, Symien, *Mogdi*, Kutos, Baka, Bata; In villa Hust ... Salamin, Alup, *Mogdi*, Stephan, Esu; In villa Fekete ... Cegu, Buci, Vros, *Mogdi*, Budi, Wacdi; In villa Geu ... Gerolt, Cucti, *Mogdi*, Sileu, Hadagi; In villa Ecer ... Budus, Bedi, *Mogdi*, Bati, Cenke (MNY 1936: 56, 131, 132; Gy I: 894, 895). 3. 1138/1329: In villa Simur sunt ... mansiones preconum ... Eldi, *Mogdi*, Keuerig; nomina piscatorum. In villa Helenba ... Tusica, Namest, Nauasal, *Mogdi*, Selpe, Boin (MNY 1936: 133, 135; Gy III: 199).

A *Mogdi* alakra három adatot találtam az ÁSz.-ban. Mindegyikről megállapíthatjuk, hogy személynévi funkciót töltött be az ómagyar korban. A *Mogdi* nyíltabb alakja (*Magdi*) ma is megtalálható női neveink között.

Mogdu: A *Mag -du* képzős formája. Az első adat az ÁSz.-ban: 1. 1211: In villa Beseneu ... curriferi ... filius *Mogd*, Chemud; In villa Fotud ... aratores ... filii *Mogd* (*Mogdu*), Mihal, Petrus; In villa Thurkh ... joubagiones ... filius Buiad, Vuotos (Wotos) cum filio suo *Mogd* ... vdornici ... filius Matou, *Mogd* (PRT X: 510, 511, 515). 2. 1221/1550: Vdornici regis de villa Fonchol impetierunt quosdam de praedio Guerus filii Nanae comitis ... Nuhu, Vidu, Andream, Fatam, *Mogdut!* dicents quod eorum essent conservi ... Andreas, Fata et *Mogd* combusti sunt (VR 100., 260).

Az ÁSz.-ban két adatot találtam a *Magdu* formára. Mindkettő személynévi funkciót töltött be az ómagyar korban, ez a források latin szövegkörnyezetéből kiderül. A *-du* képző tehát személynévképző szerepet töltött be, a *-d* képző véghangzós formájaként.

9.5. Makk

Moc, Mocu: A *Moc* alaknak *mok*, *mak* olvasatot adhatunk. A *Mocu* alaknak a *Moku* olvasatot adhatjuk, amely még őrzi a tövégi magánhangzót, de összefüggésbe hozható a MUNKÁCSI szerint kaukázusi eredetű *makk*, ómagyar *mok* szóval. A *makk*-nak 'glandis' jelentésén kívül van még 'tölgy' jelentése is (TERESTYÉNI: 1940: 28). A *makk* szó jelentése tehát 'tölgy és bükk termése' (TESz.). Az eredetére a következő magyarázatok születtek:

Ahogy arról a fentiekben már volt szó MUNKÁCSI a kaukázusi eredet mellett foglalt állást a *makk* szóval kapcsolatban. Tanulmányában azt mondja, hogy a *makk* végzetét az avar *miqqs* alak magyarázza (1900: 106).

BÁRCZI GÉZA a „Szófejtő szótár”-ban a *makk* szó eredetét ismeretlennek mondja, és a kaukázusi nyelvekből való származtatásról azt tartja, hogy tüzetesebb vizsgálat nélkül nem fogadható el.

A TESz. a fentiek alapján szintén ismeretlen eredetűnek tartja, és a kaukázusi származtatást nem fogadja el. A szóvégi *kk*-t másodlagos nyúlás eredményének tartja.

Mocu: A tövéghangzós *Mocu* formára az ÁSz.-ban csak egyetlen adatot találtam: 1138/1329: In villa Setkelu ... mansiones servorum Kiliani ... Tumas, Somudi ... *Mocu*, Muncas, Bulgar, Paul (MNY 1936: 205). Erről az adatról a latin forrás alapján megállapíthatjuk, hogy személynévi funkciót töltött be a korban.

Moc: A *Moc* alakra már sokkal több, azonban későbbi adatokat találtam az ÁSz.-ban. Az első adat: 1. 1202.1203/cr 1500: Villa Reguen ... vinitorum nomina ... *Moc* cum quatuor filiis, Peter, Peca, Paul, Bunalci (LK 1962: 216). 2. 1209: datum ... Potone palatino et comite Musuniensi, *Mocone* Posoniensi comiti ... existentibus (MES I: 193). 3. 1209,1210: Cepano palatino, *Mocone* Posoniensi, Thoma Nitriensi comitibus existentibus ... Mog Posoniensem [comitatum tenente] (CDES I: 127.128). 4. 1211: In villa Fuzegy ... exequiales ... filii Elia, Forcos et *Moc* (PRT X: 512). 5. 1215/1550: Ogyuz et Tumulot iobagiones castris Zounuc impetierunt quosdam de villa Kezuga, Ioab, *Moc*, Meduen et Forcos ... de damno decem marcarum (VR 182., 196; EO I: 144). 6. 1235: Helyas ... terram suam in uilla Pesce vendidisset Miske comiti ... cognatis et commethaneis suis Gallo clerico et *Moco* presentibus (HO V: 16).

Összesen hat adatot találtam az ÁSz.-ban a *Moc* formára, amelyekről egyértelműen megállapítható a latin szövegkörnyezet alapján, hogy mindegyik személynévként fordult elő a korban. Az adatok az 1200-as évekből valók, míg a *Mocu* adat sokkal korábbi, ez is mutatja, hogy már megindult, néhány esetben pedig már lezajlott a tövéghangzó eltűnése az ómagyar korban.

Mocud: A *Moc* vagy *Mocu* -*d* képzős származéka. A -*d* képzős *Mocud* formára az 1200-as évektől találtam adatokat az ÁSz.-ban. Az első adat: 1. 1211: In villa Kecu ... exequiales ... filius Senned (Seneud), Topa cum filio suo *Mocud* ... Cemma (Chemma) ... Bozur, Florianus, Bot; Vdornici de Mortus ... filius Samson (Samsou), Bochochi (Bocochi) ... frater eius Tenc (Tencu) cum filiis suis *Mocud*, Venes (Venehs) (PRT X: 506, 512). 2. 1214/1550: Nenecy de villa Sum impetiit convillanum suum scilicet Volotcu de furto, iudicibus *Mocud* et Iohanca, pristaldo Horogus filio Suda (VR 297., 179). 3. 1220/1550: ioubagiones de Zemlun scilicet Scema hodunogio, *Mocud* centurio, Degus et Chepanus praefectus castris (VR 24., 256). 4. 1225: Dusnico f-o Vetud de v. Sagisidoud cum suis cognatis ... Micou et Greg-o f-is *Mocud* (ÁÚO XI: 190; Gy III: 240). 5. 1227: Ego Sol comes ... in villa autem Kal quosdam libertinos ... eidem ecclesie in ioubagiones dimisi ... Matha, Chebe, Ilemers, *Mocud*, Zapa, Antoleus, Boca, Iapa et Topa, tali tamen libertate eos obligavi ut in equis propriis eidem ecclesie servire teneantur (FöldJár 202; OklSz 80).

A *Mocud* alakra öt adatot találtam, amelyekről a latin szövegkörnyezet alapján egyértelműen megállapíthatjuk, hogy személynévi funkciót töltöttek be a korban, tehát a -*d*, mint személynévképző szerepel. A *makk* növénynévből tehát először *Mocu*, majd a tövéghangzó eltűnése után *Moc* formájú személynévek alakultak, amelyekből a -*d* képző hozzájárulásával *Mocud* formájú személynévek is alakultak. Ezeket az azonosításokat azonban nagyban megnehezíti az a körülmény, hogy *makk* szavunk eredete máig tisztázatlan, és hangtani változása sem ismert minden részletében.

9.6. Som

Som, Somu: A *Som*, *Somu* alakot a *som* növénynevével azonosítom. A *Somu* alak, a korábban említett *Mocu*hoz hasonlóan, még őrzi a tövégi magánhangzót. Eredetére vonatkozóan a következő megállapítások születtek:

GOMBOCZ ZOLTÁN a bolgár eredet mellett foglalt állást. A *som* szavunkat egy bolg. *šum* szóból magyarázza, amely délkeleti Oroszországban, a Krími-félszigeten és a Kaukázusban fordult elő (GOMBOCZ 1920: 18).

A „Szófejtő szótár”-ban BÁRCZI GÉZA valamely török nyelvből magyarázza a *som* szavunkat, amely még a honfoglalás előtt kerülhetett át hozzánk (BÁRCZI 1941).

LIGETI LAJOS régi török jövevényszónak tartja, amely csak szűk földrajzi területről mutatható ki (1969: 144).

A TESz. ezek alapján a következő megállapításokat vonja le a szó származásáról: Ótörök eredetű, vö.: türkm. *čüm*; kum. *čum*; karacs.-balk. *čum* 'som'. A törökség más ágából eddig nincs kimutatva. A magyarba került török alak *čum* vagy ennek csuvasos megfelelője **šum* lehetett.

A TESz. az első tulajdonnévi adatokat a *som*ról 11. századból hozza, de ezeket az adatokat helynévként azonosítja. Az első személynévi adatot, a *som* -*di* képzős formáját 1138-ból adatozza. A *som* alapalak személynévként először 1171-ben jelenik meg a TESz. szerint.

Som: Az ÁSz.-ban a TESz.-hez hasonlóan az első adat 1171-ből való: 1. +1171/a 1334: mansiones cum familiis ... Berkes cum filio suo Sunad, *Som* cum tribus filiis (PRT VIII: 275). 2. 1181: quatuor mansionib(us) ... *Som* cu(m) t(ri)bus filiis: Somos, Bol, Quisid (PRT VIII: 277; ChAHT 82). 3. 1202.1203/cr 1500: Villa Humorok ... Cirriferorum nomina ... Odussa cum uno, Voda cum duobus, *Som* cum uno, Elusa cum uno (LK 1962: 215). 4. 1213/1550: iudice Smaragdo comite de Zounuc, pristaldo *Som* (VR 375., 157).

Négy adatot találtam az ÁSz.-ban a *som* alakra. A források latin fordítása alapján kiderül, hogy mindegyik adat személynévi funkciót töltött be az ómagyar korban. A növénynévből tehát személynévek alakultak a korban.

Somu: Az ÁSz.-ban a *Somu* alakra egyetlen adatot találtam: 1215/1550: *Somu* de villa Gyau (VR 285., 202; EO I: 144). A tövéghangzó viszonylag késői előfordulására láthatunk példát a *Somu* adat által, ez mutatja, hogy a tövéghangzó eltűnése a szavaink végéről hosszú folyamat volt, és még az ómagyar korban is előfordulhattak véghangzós alakok. A latin szövegkörnyezet szerint a *Somu* alak is személynévi funkciót töltött be.

Somud: A *Som* vagy *Somu* -*d* képzős származéka. Az ÁSz.-ban egyetlen adatot találtam a *Somud* alakra, amely az ómagyar korban végéről adatozható: 1240: Petrvs, Modoros filii *Somud* [iobagiones Musunienses]de villa Reguen (UB I:

200). A forrás latin szövegkörnyezete azt mutatja, hogy a *Somud* alak személynévként fordult elő a korban, tehát a *-d* képző személynévképzőként jelent meg ebben az esetben.

Somudi: A *Som* vagy *Somu* *-di* képzős származéka. Az ÁSz.-ban egyetlen adatot találtam a *Somudi* alakra, amely azonban még az alapalaktól is korábbi időszakból való: 1138/1329: In villa Setkelu sunt XIII. mansiones servorum Kiliansi ... Opus, Tumas, *Somudi* (MNY 1936: 205). A forrás szövegkörnyezete alapján megállapíthatjuk, hogy a *Somudi* személynévként fordult elő a korban.

9.7. Szil

Sil: A *Sil* alaknak *Szil* olvasatot adtam. A *szil* szavunk jelentése a TESz. szerint 'erdőben, vízparton más fákkal vegyesen élő, kemény anyagú, fogazott levellű, szárnyas termésű fa'. A szó eredetére vonatkozó magyarázatok egyöntetűen a finnugor eredet mellett foglalnak állást:

PAASONEN a finn *salava* szóval hozza összefüggésbe a magyar *szil*-t (1908: 267).

BÁRCZI GÉZA a „Szófejtő szótár”-ban szintén a finnugor eredetre mutat rá a *szil* szavunkkal kapcsolatban (BÁRCZI 1941). Egy későbbi tanulmányában a *szil*-fa *i*-jét a finnugor veláris magánhangzóval azonosítja, amelynek közvetlen előzője a magyarban aligha lehetett más, mint *í* (Bárczi 1950: 228).

A TESz. az előzőek alapján a következő megállapításokat vonja le a *szil* eredetére vonatkozóan: Ősi örökség a finnugor korból. A finnugor alapalak **sala* lehetett. A finnugor szó indoeurópai származtatása további vizsgálatot kíván. Mivel az ősi növénynevet eredeti jelentésében csak a *szilfát* ismerő területeken lehetett megőrizni, a szó finnugor eredetének jelentősége van a magyarság és az egész finnugorság ősi lakóhelyeire vonatkozó feltevések megítélésében.

A TESz. az első tulajdonnévi adatot 1015-ből hozza és helynévként azonosítja. Személynévként nem adatozza.

Az ÁSz.-ban egyetlen adatot találtam: 1248: coram Petro filio Syl ... domino Zlaido tunc preposito Poseniensi nunc episcopo Wesprimiensi (CDES II: 218).

A latin szövegkörnyezet alapján megállapíthatjuk, hogy a *Szil* ebben a forrásban személynévként azonosítható, tehát a növénynévből nem csak helynévi alakok alakultak, hanem személynévi formára is volt példa a korban. Az *s* betű a korai helyesírás bizonytalanságainak megfelelően *s* hangértékben is szerepelt, ezért lehet, hogy a szó *sil*-nek olvasandó és így nem a *szil*, hanem a *sün* régi alakjával (vö. TESz.) hozható kapcsolatba.

Sild: A *Sil* -*d* képzős származéka. Az ÁSz.-ban két adatot találtam a -*d* képzős formára. Mindkettő sokkal korábbi, mint a képző nélküli személynévi alak:

Az első adat: 1. 1109: insula(m) in *Sild* ... in ipso portu *Sild* (DHA I: 366; ChAHT 32). 2. 1109>1425: insulam *Sild* ... pr. in ipso portu *Sild* (DHA I: 80; Gy II: 403).

A latin szövegkörnyezet azt bizonyítja, hogy a forrásokban található adatok helynévi funkciót töltöttek be, tehát feltehetően a növénynévi *szil* alakból alakultak a *Szild* helynevek.

9.8. Zab

Zaba: A *Zaba* alakot a *zab* növénynév véghangzós formájának tekintem. A *zab* szavunk legkorábbi jelentése 'lóabrak', tehát egy újabb takarmánynövényről van szó, akárcsak az *árpa* vagy a *búza* esetében. Eredetére vonatkozóan a következő magyarázatok születtek:

MIKLOSICH megállapítása a *zab* szavunkról a következő: A *zab*, ez a volta-képpen európai kenyérnek való gabona, melynek kiváló honául a dunai területet tartják, szerb-magyar nevét amaz alkalmazásától nyerte, hogy kiválóan lovak élelmezésére használják (1882: 566).

ASBÓTH szerint a *zab* szavunk délszláv, mégpedig bolgár-szerb eredetű (1928: 365).

TERESTYÉNI magyarázata szerint a *zab*, ómagyar *zob* 'avena' szó nem csak nálunk, hanem másutt is feltűnik személy- és helynévként. A 'zab' jelentésű növénynév előfordul a finnségben is emberek nevéként (1940: 29).

A TESz. az előzőek alapján azt a következtetést vonja le a *zab* szavunkról, hogy déli szláv eredetű. A korai személynévi adatok a növénynévi jelentéshez tartozhatnak.

A TESz. az első adatot 1211-ből hozza, még *Zob* formában, amelyet személynévként azonosít. A *zab* növénynév az ÁSz.-ban megjelenő *Zaba*, *Zob*, *Soob*, *Zub*, *Zoba* alakokkal is kapcsolatba hozható.

Zob, Soob, Zub: Az ÁSz. ezeket a neveket egy címszó alatt tárgyalja. Az ÁSz.-ban megjelenő adatok: 1. 1185/1249/1352: Stoyzlou ... donavit ecclesie sancti Ipoliti de Zobur ... sex mansiones ... Raslou, Sook, Ly[...]n filius *Soob*, Ipolit cum fratre (CDES I: 92; Gy IV: 454). 2. 1208/1359: decem mansiones vinitorum ... *Zub* cum uxore et filio (UB I: 54). 3. 1211: In villa Eurmenes ... aurifabri: Summorav (Summorau) cum filiis suis Vitcus et *Zob*, Forcos et Pouca (Forcas et Pauca); In villa Beseneu ... joubagiones ... filius Vendek, Petur cum filiis suis Cheneh, *Zob*, Jege, Quereud frater eius Nereh (PRT X: 504, 509; Gy I: 706). 4. 1211: piscatores ... Georgius cum filiis suis Moncat et filii eius Cet, *Zob*, frater eius Vasaard cum filio suo Hota (Hata) (PRT X: 511; Gy II: 437). 5. +1214/1334: cum servo nomine *Zob* cum uxore et filiis (CDES I: 148). 6. 1219/1550: abbas Aegidius et curialis comes eius ... impetierunt *Zub* de villa Tur, quod eset sellifer agazo ecclesiae Paztuh ... *Zub* ... portato ferro, combustus est (VR 80., 224.225). 7. 1260: in pratis *Zubveyze*, Vrbanveyze, Ahzunveyze (HO VI: 102; Gy III: 452; CDES II: 451). Összesen hét adatot találtam, ezek közül az első hat adatról a latin szövegkörnyezet alapján megállapítható, hogy személynévként fordult elő, a hetedik adat azonban biztos, hogy helynévként funkcionált. A helynév azonban a *Zub* személynévből alakulhatott.

Zoba: A *Zoba* alakra az ÁSz. egyetlen adatot hoz, de erről a latin szövegtörzset alapján megállapítható, hogy személynévi funkciót töltött be: 1221/1550: *veniens ad nos quidem nomine Zoba (ut ipse dixit se vocari) ... pristaldum nomine Simeonem filium Wid de villa Sag cuius ipse Zoba erat serviens* (VR 364., 271).

Zaba: A *Zaba* esetleg a *zab* köznévi *-a* személynévképzős alakja lehet (SZEGFŰ 1991: 251). Az ÁSz.-ban megjelenő adatok: 1. 1245/1588: *locus curie Zaba [O Zako]* (Gy II: 489, 511; CDES II: 141: *Taba*). 2. 1262: *Nedel officialis Ecclesie de Tykon et Zaba frater eius citauerunt ... Sank filium Elye de Tosuk ... quod ipse Sank interfecisset fratrem eorum nomine Zomoyn* (ÁÚO VIII: 48; PRT X: 523). 3. 1269: *meta ... protenditur versus orientem ad viam, per quam venitur de Zabaazou* (Zala I: 55).

Az ÁSz.-ban három adatot találtam a *Zaba* alakra, mindegyiket az 1200-as évekből, amely a véghangzó meglétét mutatja az ómagyar korban. A felsorolt források között csak a másodikról tudom teljes bizonyossággal megállapítani, hogy személynévként fordult elő a korban. A másik két adat sokkal inkább töltött be helynévi funkciót. A *-d* képzős formára csak olyan példát találtam az ÁSz.-ban, amely a *Zaba* alakhoz kapcsolódott.

Zabad: A *Zaba -d* képzős származéka. A *Zabad* formára az ÁSz.-ban csak egyetlen adatot találtam: 1282/1449: *meta ... separat a terra dicti Floriani, que vadit per medium terre Zabad ozow alia vero per quam itur de Pezey in Zabady ... unde venitur ad quendam viam per quem itur de Zabady in Zobaozow* (Zala I: 92.93). A forrás latin fordítása alapján a *Zabad* formáról azt állapíthatjuk meg, hogy valószínűleg helynévi funkciót töltött be, tehát a *-d* képző itt helynévképző. A *-d* képző járulhatott helynévi, ugyanakkor személynévi alapalakhoz is, hiszen számtalan példa van arra, hogy a *-d* helynévképző személynévhez járult.

Nem jelenthetjük ki biztosan, hogy a *Zabad* alak a *zab* köznévből alakult, mivel a régi helyesírásunkban a *z* betű jelölhette az *sz* hangunkat is, ebben az esetben pedig azzal is számolnunk kell, hogy a *Zabad* forma esetleg *Szabad*-nak olvasandó. Ha ez így van, akkor nem sorolhatjuk a növénynévből alakult *-d* képzős neveink közé.

Összegzés

Dolgozatomban a *-d* képzőt vizsgáltam a régi magyar személyneveken. Dolgozatom első harmadában az elméleti háttérrel ismerttettem, azokat a legfontosabb fogalmakat, történeti áttekintéseket, amelyeket fontosnak tartottam előzményként a kutatás feltárásához.

Magát a vizsgálatot a dolgozat terjedelmesebb része, az utolsó kétharmada foglalja magába. Miután elvégeztem az ÁSz. neveinek a rendszerezését, sikeresen kiszűrtem azokat, amelyeknek *-d* képzős és *-d* képző nélküli alakja is megtalálható. Ezt követően kiválasztottam azokat, amelyek hangalakjából valamiféle köznévi jelentést sejtettem, majd tovább szűkítve ezt a még mindig nagy számú névállományt úgy döntöttem, hogy csak az állat- és növénynévi csoporttal folytatam tovább a vizsgálataimat. Így összesen tíz állat- és nyolc növénynév került terítékre a vizsgálatomban.

A alábbi állat- és növénynevekkel foglalkoztam: állatnév: *agár, béka, bogár, csiga, csuka, gebe, hal, keselyű, őz, réce*; növénynév: *árpa, bors vagy borsó, búza makk, mag, szil, som, zab*. Minden név vizsgálata során először magának a névnek a jelentését adtam meg, majd ismerttettem a különböző álláspontokat a név etimológiáját illetően. Ezután felsoroltam azokat az adatokat, amelyeket az ÁSz.-ban találtam, és megállapítottam a tulajdonnévről, hogy biztosan személynévi funkciót töltött-e be. Az adattáram (ÁSz.), amellyel dolgoztam elvileg csak az Árpád-kori személyneveket veszi fel, mégis nem egy esetben volt rá példa, hogy a névről egyértelműen helynévi funkciót lehetett megállapítani, éppen ezért fenntartással kezeltem a névállományt. Az állat- és növénynevek között többnyire olyan állatokat találunk, amelyek őseink közelében élhettek. A nevek nagy száma alapján valószínűsíthető, hogy gyakori névadási gyakorlat lehetett az állat- és növénynevek személyekre való felruházása, hiszen az elő természetlő összekapcsolódott az életük.

Összefoglalásként készítettem egy-egy táblázatot, amelyekben az állat- és növénynévi nevek szerepelnek, és ezen köznevek személynévi előfordulásának számadatait tartalmazza. A megadott számok közé csak azokat az adatokat soroltam be, amelyeknél biztosan megállapítható, hogy személynévi funkciót töltöttek be a forrásokban. Az egyes nevek esetében a különféle írásváltozatokat együttesen kezeltem, mivel mindegyik alakváltozat ugyanazt az állat- vagy növénynevet jelöli. A 0 jelölés azt mutatja, hogy az adott névről vannak forrásaink, de azok közül egyik sem tölt be személynévi funkciót.

Alapszó	Képző nélkül	-d	-di
<i>agár</i>	0	3	-
<i>béka</i>	8	0	-
<i>bogár</i>	10	5	1
<i>csiga</i>	1	1	-
<i>csuka</i>	9	1	-
<i>gebe</i>	1	0	-
<i>hal</i>	1	5	2
<i>keselyű</i>	2	3	-
<i>őz</i>	16	4	-
<i>réce</i>	8	-	1

Az állatnévi összefoglaló táblázat alapján megállapítható, hogy a legnagyobb számban a *bogár* és az *őz* állatnévből alakultak személyneveink. A *-d* képző önállóan fordult elő a leggyakrabban, az egyes változatai közül csak a *-di* képzőt találhattuk még meg az állatnévből alakult személyneveken. Az *agár*, a *hal* és a *keselyű* kivételével minden esetben az alapalak fordult elő személynévi szerepben nagyobb számban, a *-d* képzős alakokhoz képest. Az állatnevek közül *-di* képzős származéka csak a *bogár*, a *hal* és a *réce* neveknek volt.

Alapszó	Képző nélkül	-d	-di	-du
<i>árpa</i>	-	7	-	-
<i>bors(ó)</i>	50	0	1	-
<i>búza</i>	27	55	-	-
<i>mag</i>	24	16	3	2
<i>makk</i>	7	5	-	-
<i>som</i>	5	1	1	-
<i>szil</i>	1	0	-	-
<i>zab</i>	8	0	-	-

Növényneveink közül személynévként rendkívül nagy számban fordult elő a *bors(ó)*, a *búza* és a *mag*. A *-d*, *-di* képzőkön kívül a *mag* növénynévnél a *-du* képző is megjelent személynévképző funkcióban. Az *árpa* növénynevünk személynévként a forrásokban nem jelenet meg képző nélküli formában, így annak csak a *-d* képzős alakjait tudtam felvenni a táblázatba. A *búza* növénynév esetében kétszer annyi *-d* képzős adatot találtam a személynevek között, mint képző nélkülit, amely azért feltűnő, mert az esetek többségében a képző nélküli alakra

több példát találtam, mint *-d* képzősre. A növénynevek között a *-d* képzős alakok több esetben sem jelentek meg személynévként, vagy bizonytalan voltam a személynévi funkció megállapításában (l. *Borsod, Sild, Zabad*). Csak a *bors(ó)*, a *mag* és a *som* növénynév esetében találtam példát személynévi funkciót betöltő *-di* képzős származékokra.

Dolgozatom témája szempontjából nemcsak a nevek előfordulásának gyakorisága volt a fontos, hanem sokkal inkább volt érdekes az, hogy ezeken a neveken a *-d* képző milyen funkciót tölt be, hogyan kapcsolódik hozzájuk. Az esetek nagy többségében elmondattam, hogy beigazolódott az a tendencia, hogy a személynévek a köznevekből alakultak, és ezen személynévekhez kapcsolódott már hozzá a *-d* képző, mint személynévképző. Más esetekben azonban felmerült az a lehetőség is, hogy a *-d* képző közvetlenül a köznévhöz kapcsolódott – mivel sokkal korábbi adatok jelentkeztek a képzős alakokra, mint a képző nélküliekre –, de szintén személynévi funkcióban. Egyes neveknél az az eshetőség is felmerült, hogy a *-d* képző helynévképző funkciót látott el, viszont a *-d* képzős helynevek létrejöhetnek a képző nélküli személynévekből, más *-d* képzős személynévek mintájára, de kialakulhattak magából a köznévből is a más *-d* képzős helynevek példáját követve.

A *-d* képző tehát rendkívül produktív volt az ómagyar korban a nevek képzését illetően. Láthattuk azonban, hogy a *-d* képző szerepének megállapítása nem is olyan egyszerű az egyes nevek esetében, mert a személynévképző funkció mellett helynévképzőként is megjelenik, így a megkülönböztetésükhöz részletes elemzésekre van szükség, de még így sem juthattunk minden esetben megnyugtató eredményre. A *-d* képző után a *-di* formájú képző szerepelt leggyakrabban a neveken, amelyekről azt mondhatjuk el, hogy minden esetben személynéveket hoztak létre.

A *-d* képzős nevek feltárásáról, rendszerezéséről kevés vizsgálat született, éppen ezért tartottam fontosnak, hogy egy viszonylag széleskörű, mélyreható elemzés keretében rávilágítsak az egyes problémákra, bizonytalanságokra, és a már meglévő eredményekre, amelyek esetleg felkelthetik a figyelmet a *-d* képző iránt, ugyanakkor bízom abban, hogy megfelelő alapként szolgálnak majd a későbbi vizsgálatok számára.

Szakirodalom

- ASBÓTH OSZKÁR *A magyar nyelvbe került szláv szók.* In: *NyK.* 30 (1900), p. 77.
- ASBÓTH OSZKÁR *A szláv szók a magyar nyelvben.* In: *AkNyÉrt.* 16/3, (1897), p. 9.
- ASBÓTH OSZKÁR *Levélszekrény.* In: *MNy.* 24 (1928), p. 365.
- ÁSZ. = FEHÉRTÓI KATALIN *Árpád-kori személynévtár.* Bp. 2004.
- B. LŐRINCZY ÉVA *Képző- és névrendszertani vizsgálódások. Az -s ~ -cs képzővel alakult névanyag az ómagyarban.* *NytudÉrt.* 33. Bp. 1962. 138 p.
- BÁRCZI GÉZA *A személynevek.* In: BÁRCZI GÉZA: *A magyar szókincs eredete.* 2nd expanded edition. Bp. 1958, p. 123–142. — See also: BÁRCZI GÉZA: *A magyar nyelv múltja és jelene.* Gondolat, Bp. 1980, p. 198–203.
- BÁRCZI GÉZA *Az ősmagyar í.* In: *MNy.* 46 (1950), p. 228.
- BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR *A magyar nyelv története.* Tankönyvkiadó. Bp. 1967.
- BENKŐ LORÁND *A magyar ly hang története.* In: *NytudÉrt.* 1. sz. (1953), p. 10.
- BENKŐ LORÁND *A régi magyar személynévadás.* Bp. 1949. 24 p.
- BENKŐ LORÁND *A személynevek.* In: BÁRCZI GÉZA—BENKŐ LORÁND—BERRÁR JOLÁN: *A magyar nyelv története.* Tankönyvkiadó, Bp. 1967, p. 378–384.
- BENKŐ LORÁND *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről.* Akadémiai Kiadó. Bp. 2003. p.144–6.
- BENKŐ LORÁND *Gerezd.* In: *MNy.* 45 (1949), p. 317-8.
- BENKŐ LORÁND *Szó és szólásmagyarázatok. Pulyka.* In: *MNy.* 49 (1953), p. 196.
- BUDENZ JÓZSEF *A magyar és finn–ugor nyelvekbeli szóegyezések.* In: *NyK.* 6 (1867), p. 395.
- BUDENZ JÓZSEF *Jelentés Vámbéry Ármin magyar–török szóegyezéseiről.* In: *NyK.* 10 (1871).
- BUDENZ JÓZSEF *Vegyes apróságok.* In: *NyK.* 2 (1863), p. 474.
- CzF. = CZUCZOR GERGELY–FOGARASI JÁNOS *A magyar nyelv szótára I-VI.* Pest–Bp. 1862–1874.
- CSAPODI ISTVÁN *A bige–bajusz és a természetrajzi műszók.* In: *MNy.* 2 (1906), p. 217.
- D. BARTHA KATALIN *Magyar történeti szóalaktan II. A magyar szóképzés története.* Tankönyvkiadó. Bp. 1958. p. 102–4.
- DEME LÁSZLÓ *Az oklevélszótár magas címszavához.* In: *NyK.* 60 (1958), p. 25.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN–MELICH JÁNOS *Magyar Etymologiai Szótár I-II.* Bp. 1914–1930.

- FNESz. = KISS LAJOS *Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II.* Negyedik, bővített és javított kiadás. Bp. 1988.
- GOMBOCZ ZOLTÁN *A bolgár kérdés és a magyar húnmonda.* In: *MNy.* 17 (1920), p. 18.
- GOMBOCZ ZOLTÁN *A magyar a-hangok történetéhez.* In: *NyK.* 39 (1909–10), p. 245.
- GOMBOCZ ZOLTÁN *Árpád-kori török személyneveink.* In: *MNy.* 10 (1914), p. 243–9, 293–301.
- GOMBOCZ ZOLTÁN *Régi török jövevényszavaink.* In: *MNy.* 3 (1907).
- GOMBOCZ ZOLTÁN–MELICH JÁNOS *Magyar szófejtések.* In: *MNy.* 2 (1906), p. 301.
- GULYA JÁNOS *Hodu vagy hadu?* In: *MNy.* 63 (1967), p. 467.
- HAJDÚ MIHÁLY *Magyar becézőnevek (1770–1970).* Akadémiai Kiadó. Bp. 1974.
- HAJDÚ MIHÁLY *Magyar tulajdonnevek.* Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp. 1994.
- HORGER ANTAL *Bolgár–török jövevényszavaink.* In: *MNy.* 8 (1912), p. 450.
- HORGER ANTAL *Szószátyár.* In: *MNy.* 40 (1944), p. 11.
- KERÉNYI KÁROLY *Árpád és a növényi termést jelentő magyar személynevek.* In: *MNy.* 27 (1931), p. 94–106.
- KISS LAJOS *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében.* Piliscsaba. 1999. p. 237.
- KNIEZSA ISTVÁN *Újabb vélemények a magyar nyelv szláv jövevényszavainak eredetéről.* In: *NyK.* 49 (1935), p. 354.
- LIGETI LAJOS *A jó szagú gyopártól a havasi gyopárig.* In: *MNy.* 65 (1969), p. 144.
- MAKKAY JÁNOS *A -d képző Borsod vára nevében és Anonymus cap. 18.* In: *MNy.* 89 (1993), p. 475–478.
- MELICH JÁNOS *„Ritus explorandae veritatis”.* In: *Nyr.* 33 (1904), p. 312.
- MELICH JÁNOS *Laikusok évada.* In: *Nyr.* 33 (1904), p. 129.
- MELICH JÁNOS *Nemvalód.* In: *MNy.* 13 (1917), p. 52–53.
- MÉSZÖLY GEDEON *Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal.* Bp. 1956.
- MIKESY SÁNDOR *Szórúd. Gyárfás. Séra. Szerafin. Dalma.* In: *MNy.* 53 (1957), p. 474–479.
- MOÓR ELEMÉR *Kisebb közlemények.* In: *MNy.* 46 (1950), p. 159.
- MUNKÁCSI BERNÁT *Kaukázusi hatás a finn–magyar nyelvekben.* In: *Nyr.* 29 (1900), p. 97–111, 150–160.
- MUNKÁCSI BERNÁT *Kisebb közlések.* In: *NyK.* 16 (1958), p. 464.
- NÉMETH GYULA *Török jövevényszavaink középső rétege.* In: *MNy.* 17 (1920), p. 25.
- OkI Sz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA *Magyar oklevélszótár.* Bp. 1902–1906.

- ÓmSzöv. = MÉSZÖLY GEDEON *Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal*. Tankönyvkiadó. Bp. 1956. p. 56.
- PAASONEN HENRIK *A magyar nyelv régi török jövevényszavai*. In: *NyK.* 42 (1913), p. 41.
- PAASONEN HENRIK *Kisebb közlemények*. In: *NyK.* 38 (1908), p. 267.
- PAIS DEZSŐ *Csiga, csigolya, Csiglamező*. In: *MNy.* 11 (1915), p. 312.
- PAIS DEZSŐ *Régi személyneveink jelentéstana*. In: *MNyTK.* 115 (1966).
- PAPP LÁSZLÓ *Néhány szó becéző személyneveinkről*. In: *Nyr.* 80 (1956), p. 454–7.
- RMCsnSz. = Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS *Régi Magyar Családnevek Szótára XIV–XVII. század*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Bp. 1993.
- SZARVAS GÁBOR *Miklosich: A magyar nyelvekbéli szláv szók*. In: *Nyr.* 11 (1882), p. 566.
- SZEGFÜ MÁRIA *A névszóképzés*. In: *MNyTNyt.* I. (1991), p. 188–255.
- SzófSz. = BÁRCZI GÉZA *Magyar szófejtő szótár*. Bp. 1941.
- TERESTYÉNI FERENC *Magyar közszói eredetű személynevek az 1211-i összeírásban*. In: *MNyTK.* 59 (1941).
- TESz. = Főszerk. BENKŐ LORÁND *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Bp. 1967.
- TNyt. = Főszerk. BENKŐ LORÁND *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Bp. 1991.
- TÓTH VALÉRIA *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban*. Debrecen. 2001.
- TÓTH VALÉRIA *Vizsgálódások a korai ómagyar kor képzett helyneveinek körében*. In: *Mnyj.* 34 (1997), p. 147–170.
- VÁMBÉRY ÁRMIN *Magyar és török–tatár szóegyezések*. In: *NyK.* 8 (1870).